

Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка
Навчально-науковий інститут педагогіки і психології
Кафедра дошкільної і початкової освіти

Ніколенко Вікторія Вікторівна

**ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ САМООЦІНКИ У
ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ**

Спеціальність: 013 Початкова освіта

Галузь знань: 01 Освіта / Педагогіка

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеню магістра

Науковий керівник

_____ А.В. Вертель,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри психології

« ____ » _____ 2021 року

Виконавець

_____ В.В. Ніколенко

« ____ » _____ 2021 року

Суми 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ПСИХОЛОГО- ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ РОЗВИТКУ САМООЦІНКИ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ	7
1.1. Аналіз поняття самооцінка в психолого-педагогічній літературі.....	7
1.2. Психолого-педагогічні особливості розвитку самооцінки в молодшому шкільному віці	14
1.3. Психолого-педагогічні умови розвитку самооцінки у дітей молодшого шкільного віку.	23
Висновки до розділу 1.	30
РОЗДІЛ 2 ЕКСПЕРЕМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ САМООЦІНКИ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	31
2.1. Методи дослідження самооцінки особистості дітей молодшого шкільного віку	31
2.2. Аналіз та узагальнення отриманих результатів дослідження	34
2.3. Методичні рекомендації щодо розвитку адекватної самооцінки у дітей молодшого шкільного віку	39
Висновки до розділу 2.	47
ВИСНОВКИ	48
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	51

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасна практика шкільного навчання обмежується формуванням у дитини знань, навичок та умінь, менше уваги приділяючи глибоким особистісним утворенням, тим аспектам особистості людини, з якими пов'язаний її розвиток, у тому числі і самооцінка.

Тим часом адекватна самооцінка, основи якої тільки почали закладатися в дошкільному віці, безпосередньо впливає на успішність навчання дитини молодшого шкільного віку в навчальному закладі. З іншого боку, сам навчальний процес впливає на дитину молодшого шкільного віку, граючи тим самим помітну роль у формуванні особистості загалом та самооцінки, зокрема.

Засвоювати норми та цінності, дитина молодшого шкільного віку починає під впливом оціночних суджень інших (вчителів, однолітків, батьків) ставитися певним чином, як до реальних результатів своєї діяльності, так і до себе як особистості.

Розвиток адекватної самооцінки є важливим моментом у формуванні особистості, перетворюючи її на суб'єкт, який здатний діяти самостійно. Самооцінка дитини молодшого шкільного віку впливає на стиль поведінки дитини, тобто зумовлює динаміку та цілеспрямованість розвитку.

Головне завдання сучасної школи – розвиток особистості дитини молодшого шкільного віку, її самостійності і активності, становлення як суб'єкта діяльності, максимальна реалізація її творчого потенціалу задля сприяння всебічному і гармонійному особистісному розвитку, інтелектуальному росту, формуванню психічних процесів.

На кожному віковому етапі на розвиток самооцінки здебільшого впливає та діяльність, яка в даному віці є провідною.

У молодшому шкільному віці провідною є навчальна діяльність – саме від її ходу і залежить формування та розвиток самооцінки, вона прямо пов'язана з успішністю дитини, її успіхами в навчанні.

Розвиток адекватної самооцінки є важливим моментом у формуванні особистості, перетворюючи її на суб'єкт, який здатний діяти самостійно.

Доцільність звернення до обраної проблеми підтверджується вимогами нормативно-правових документів: законів України «Про освіту» (2017 р.), «Про загальну середню освіту» (2020 р.), «Конвенції про права дитини» (1989 р.), постанови Кабінету Міністрів «Про затвердження державного стандарту початкової освіти» (2018 р.), Концепції «Нова українська школа (2016 р.).

Для того, щоб дитина молодшого шкільного віку успішно навчалась, варто допомогти їй в розвитку психічних процесів і становленні психічних функцій. Для цього потрібно розбиратись в психології молодшого шкільного віку, яка ґрунтується на властивостях розвитку пам'яті, мислення, сприйняття, уваги, здатності до саморегуляції, усвідомленні особистого ставлення до світу, на зміну змісту внутрішньої позиції, саме в цьому віці формується характер та інтерес до змісту навчальної діяльності, до отримання знань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що питання самооцінки досліджується досить широко; дане питання вивчали такі вчені як: Б. Ананьєв, Л. Божович, Л. Виготський, У. Джемс, Д. Мід, І. Кон, Е. Еріксон, М. Лісіна, В. Мухіна, А. Липкіна, І. Дубровіна, К. Роджерс, Х. Хекхаузен, І. Чеснокова, Є. Шорохова. Ці вчені розглядали самооцінку як одне з найважливіших особистісних утворень, що бере участь у регулюванні поведінки, діяльності індивіда. Самооцінка дітей молодшого шкільного віку піддається корекції та впливу набагато більшою мірою ніж в дорослих.

Отже, актуальність проблеми та потреба в її подальшому вивченні зумовили вибір теми дослідження: *«Психолого-педагогічні умови розвитку самооцінки у дітей молодшого шкільного віку»*.

Мета дослідження. полягає у теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці психолого-педагогічних умов розвитку самооцінки у дітей молодшого шкільного віку, розробці методичних рекомендацій щодо розвитку адекватної самооцінки у дітей молодшого шкільного віку.

Для реалізації поставленої мети нами були висунуті наступні завдання:

1. Проаналізувати психолого-педагогічні особливості розвитку самооцінки в молодшому шкільному віці.
2. Теоретичного обґрунтувати і експериментального перевірити психолого-педагогічні умови розвитку самооцінки в молодшому шкільному віці.
3. Розробити методичні рекомендації щодо розвитку адекватної самооцінки у дітей молодшого шкільного віку.

Об'єкт дослідження: розвиток самооцінки в дітей молодшого шкільного віку.

Предмет дослідження: психолого-педагогічні умови розвитку самооцінки у дітей молодшого шкільного віку.

Матеріали та методи дослідження: теоретичні – аналіз, порівняння, узагальнення, систематизація психологічної, педагогічної, методичної літератури та нормативних документів з проблеми; *емпіричні* – методика «Сходинки» (автор Т. Марцинковська); методика «Дослідження самооцінки за методикою Дембо-Рубінштейн» (в модифікації А. Прихожан); опитування класних керівників.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що здійснено аналіз та узагальнення психолого-педагогічних особливостей розвитку самооцінки дітей молодшого шкільного віку; з'ясовано загальні психолого-педагогічні особливості розвитку самооцінки дітей молодшого шкільного віку.

Практичне значення одержаних результатів полягає у впровадженні в освітній процес Комунальної установи Сумської спеціалізованої школи I-III ступенів № 25, м. Суми методичних рекомендацій для педагогів початкової ланки, щодо розвитку самооцінки дітей молодшого шкільного віку.

Апробація результатів та публікації. Основні положення, висновки і результати дослідження доповідалися та обговорювалися на: IV Міжнародній науково-практичній конференції «Science, innovations and education: problems and prospects», 10–12 листопада 2021 року (м. Токіо, Японія).

За результатами дослідження опубліковано 2 статті.

1. Nikolenko V. Особливості формування самооцінки молодших школярів. *Science, innovations and education: problems and prospects*. Abstracts of the 4th International scientific and practical conference (November 10–12, 2021). Perfect Publishing. Tokyo, Japan. 2021. Pp 294–297.

2. Ніколенко В. В. Особливості формування самооцінки молодших школярів. *Актуальні питання дошкільної і початкової освіти – 2021: збірник статей молодих науковців*. Суми: ФОП Цьома С. П., 2021. С. 192–194.

Структура та обсяг роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, висновків, списку використаних джерел (60 позицій), додатків та містить 3 рисунки і 1 таблицю. Загальний обсяг кваліфікаційної роботи 60 сторінок. Основний текст дослідження викладено на 50 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ РОЗВИТКУ САМООЦІНКИ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1. Аналіз поняття самооцінка в психолого-педагогічній літературі

Самооцінка є одним із найважливіших об'єктів дослідження в вітчизняній та зарубіжній психолого-педагогічній науці. Вона вважається одним з головних компонентів індивідуальності людини, яка в подальшому визначає життєві позиції особистості. Самооцінка показує манеру поведінки та соціальні норми життя людини. Кажучи іншими словами, вона значно впливає на динаміку та спрямованість формування особистості людини. Поняття «самооцінка» широко розглядається як у педагогіці, так і в психології.

Самооцінка – це найважливіший механізм, який дозволяє людині відчувати себе не безправною істотою, а особистістю, яка має право сумувати, радіти, любити, ненавидіти, відчувати відразу, досягати поставлених завдань і втілювати в життя свої найнеймовірніші задуми.

Самооцінка – це одна з головних проблем становлення особистості. В психолого-педагогічних дослідженнях, як зарубіжних так і вітчизняних, проблема самооцінки не обійдена стороною.

Проблема виникнення та розвитку самооцінки є однією з центральних проблем у формуванні особистості дитини молодшого шкільного віку. Самооцінка – це неодмінний компонент розвитку самосвідомості, тобто усвідомлення людиною самої себе, своїх фізичних сил, розумових здібностей, вчинків, цілей, мотивів поведінки, відношення до оточуючих її людей та до самої себе. Самооцінка під собою має на увазі ставлення до себе, до своїх якостей, станів, перспектив, фізичних і духовних сил.

У психолого-педагогічній літературі, присвяченій вивченню питання самооцінки, можна ознайомитися з її визначенням, виділеним різними авторами, а також з основними аспектами її формування та розвитку.

В. Казаков під самооцінкою має на увазі, ставлення індивіда до себе, яке крок за кроком набуває повсякденного характеру. Вона може проявлятися як позитивно так і негативно, визначаючи переконаність індивіда в своїй значимості і самоцінності [27].

Р. Бернс вважав, що «самооцінка – це особистісне судження про власну цінність». Приблизно так само визначав самооцінку М. Розенберг: для нього це негативна чи позитивна установка, яка спрямована на специфічний об'єкт, на так зване Я [8].

О. Сергєєва, вважала, що самооцінка особистості це необхідний компонент розвитку самосвідомості, тобто усвідомлення людиною самої себе, своїх фізичних сил, розумових здібностей, вчинків, мотивів та цілей своєї поведінки, свого ставлення до оточуючих, до інших людей та до самої себе. Самооцінка розуміє під собою певне відношення до себе, до своїх якостей і станів, фізичних можливостей і духовних сил [52].

І. Чеснокова, відносила самооцінку до основної ланки довільної саморегуляції та вважала її складним по психофізіологічній природі феноменом, який відповідає за визначення напрямку і рівню активності людини, за її ставленням до світу і людей в цілому, та до себе зокрема. Самооцінка може бути включена у безліч різних зв'язків і відносин, в психічних утвореннях особистості і може виступати, як один з важливих чинників усіх форм і різновидів діяльності та спілкування. Уже в ранньому дитинстві закладається вміння оцінювати себе і протягом життя, дане вміння розвивається і вдосконалюється [60].

Р. Немов, припускав, що самооцінка дає можливість зберігати стійкість особистості, незважаючи на зміни ситуації, тим самим даючи можливість за будь-яких обставин залишатися самою собою. Визначити рівень самооцінки людини дуже важливо, адже це дає можливість налагодити стосунки, в які люди неминуче включаються в процесі всього життя [44].

За твердженням Л. Бороздіної, самооцінка включає в себе виокремлення людиною своїх умінь, дій, властивостей, цілей і мотивів діяльності, їх

усвідомлення і оцінне ставлення до них. Уміння людини оцінити свої сили і можливості, співвіднести їх з зовнішніми умовами, вимогами навколишнього середовища, вміння самостійно ставити перед собою ту чи іншу мету має величезне значення в формуванні особистості [11].

Згідно з великим психологічним словником, самооцінка буває трьох рівнів:

1. Нормальна самооцінка, тобто адекватна.
2. Занижена самооцінка.
3. Завищена самооцінка [10].

На появу заниженої самооцінки впливають як зовнішні, і внутрішні чинники:

1. Виникнення заниженої самооцінки – виховання. Батьки знижують самооцінку дитини молодшого шкільного віку, коли намагаються поставити її в залежне, підлегле становище, вимагають від неї послуху, їм хочеться, щоб вона вміла підлаштовуватися, не конфліктувала з однолітками, була повністю залежною від дорослих у повсякденному житті. Дитина молодшого шкільного віку стає неврівноваженою, не довіряє оточуючим, їй не вистачає відчуття, що вона цінна [42].

2. Ще один чинник – це конфлікти. У молодшому шкільному віці це може бути цькування у школі, непорозуміння між однолітками. У даному випадку найбільш важливим для дитини молодшого шкільного віку стає отримання достатньої підтримки, турботи та захисту. Якщо це відбувається, то вона має можливості впоратися з різним непорозумінням та сформувати адекватну самооцінку. Якщо ж близьке оточення не цікавиться нею, це може стати одним з головних чинників розвитку заниженої самооцінки. Дитина молодшого шкільного віку почувається непотрібною та забутою.

Ознаки заниженої самооцінки у дитини молодшого шкільного віку:

- не віра у власні сили;
- сором'язливість у всьому;
- невпевненість у своїх здібностях.

На появу підвищеної самооцінки також впливають різні фактори. Зазвичай люди із завищеною самооцінкою схильні переоцінювати себе та свої дії. Досить часто такі люди думають, що оточуючі їх постійно недооцінюють, і саме тому у таких людей виникають такі якості, як: недружелюбність, зарозумілість, гордовитість, агресивність. Вони намагаються довести всім і кожному, що вони найкращі, а інші завжди гірші за них. Надмірна впевненість у собі показує свою перевагу над іншими. Вони вимагають визнання своєї переваги. Часто оточуючі намагаються уникнути спілкування з такими людьми.

Найбільш поширеною причиною появи завищеної самооцінки є виховання. У сім'ї, де у дітей молодшого шкільного віку виникає завищена самооцінка, кожен відповідає за свої дії. Відносини між членами сім'ї, дуже, доброзичливі та щирі. Дитина бачить, що її батьків завжди супроводжує успіх, і вона намагається вирішувати завдання та проблеми, які зустрічаються їй у житті, також. Її дії завжди підтримують і вони мають схвалення. Дитина молодшого шкільного віку звикає до постійних випробувань своїх власних можливостей та визнає свої сильні сторони.

Показники підвищеної самооцінки у дітей молодшого шкільного віку:

- переоцінка своїх сил;
- стійка ідеалізація «Я»;
- зневага своїх невдач та результатів;
- постійні претензії та зарозумілість.

Адекватна самооцінка має на увазі під собою самокритичність, суворість до себе, впевненість у своїх вчинках та діях. Вона допомагає людині бути впевненою у собі, допомагає сприймати себе адекватно та конструктивно, також ставлячи собі різні цілі, шукає адекватні способи їх досягнення.

Показниками адекватної самооцінки є те, що дитина молодшого шкільного віку:

- безпомилково оцінює співвідношення своїх прагнень і можливостей;
- ставить собі реальну мету, яка є досягаючою;
- дивлячись з боку дає адекватну критику;

- намагається передбачити результати своїх дій.

Таким чином, самооцінка складається під впливом оцінки оточуючих і, ставши стійкою, змінюється з великими труднощами. Змінити її можна, змінивши ставлення оточуючих (однолітків, викладачів, рідних). Тому формування та розвиток адекватної самооцінки сильно залежить від справедливості оцінки оточуючих. Особливо важливо допомогти дитині молодшого шкільного віку підняти неадекватно занижену самооцінку, повірити в себе, в свої можливості, в свою цінність.

Самооцінка виконує регуляторну та захисну функції, впливаючи на поведінку, діяльність і розвиток особистості, її взаємини з іншими людьми. відображаючи ступінь задоволеності або незадоволеності собою, рівень самоповаги, досягнення цілей певного рівня, тобто рівня домагань особистості.

Захисна функція самооцінки забезпечує відносну стабільність і автономність особистості, але може вести і до спотворення досвіду і тим самим чинити негативний вплив на розвиток [11].

Б. Ананьєв, В. Мухіна, виділяють наступні функції самооцінки особистості, серед яких:

- регуляторна – можливість регулювати свою поведінку і свою діяльність, за допомогою неї здійснювати особистісний вибір.
- захисна – можливість зберігати свою особистість стабільною і незалежною.
- розвиваюча – можливість пізнати себе, дати оцінку своїй поведінці через призму оцінки оточуючих.
- емоційна – дає можливість відчувати себе задоволено своєю особистістю, характерними якостями [43].

Характеризуючи самооцінку особистості за критерієм адекватності рівня домагань, виділяють:

- адекватну
- завищену
- занижену.

Автори зазначають, що від ступеня адекватності самооцінки людини залежить характер її спілкування з оточуючими, розвиток особистості в цілому.

Так, наприклад, активність, винахідливість, бадьорість, почуття гумору, товариськість, бажання йти на контакт, властиві людині з адекватною самооцінкою. Така людина охоче бере участь в іграх, не ображається, якщо виявляється переможеною. А людям із заниженою самооцінкою властиві такі якості, як пасивність, недовірливість, підвищена вразливість. Вони неохоче беруть участь в іграх, тому що бояться стати гірше за інших, а якщо і приймають участь, то часто ображаються в ситуаціях програшу. Іноді люди, яких негативно оцінюють в родині, прагнуть компенсувати це в спілкуванні за її межами. Вони прагнуть постійно та скрізь бути першими і приймають близько до серця, якщо це їм не вдається [43].

А. Захарова, виділяючи причини заниженої самооцінки особистості, зазначила, що вони можуть ховатися в надмірно владному, потураючому або дбайливому батьківському вихованні, де з ранніх років запрограмовано в підсвідомості, почуття неповноцінності, що, як наслідок, формує підґрунтя для низької самооцінки.

При завищеній самооцінці людина в усьому прагне бути краще інших. Часто від неї можна почути: «Я – найкращий (сильний, вродливий). Ви всі повинні мене слухати». Вона претендує на роль лідера, в випадку недостатнього визнання вона може бути агресивною з тими людьми, які теж хочуть бути лідерами [23].

Таким чином, дослідники виділяють з урахуванням різних параметрів такі види самооцінки. За ступенем стійкості (стабільності в тимчасових рамках), за ступенем адекватності (правильність, істинність), за вектором спрямованості.

Відповідно розрізняють наступні види самооцінки, за ступенем стійкості: стійка, ситуативна, нестійка. За ступенем адекватності: адекватна, неадекватна (завищена або занижена). За вектором спрямованості: позитивна, ситуативна і негативна [24].

Самооцінка особистості, як свідчать дослідження А. Захарової, може заохочувати або, навпаки, придушувати активність індивіда. Неадекватно низька самооцінка знижує рівень соціальних домагань людини, підтримує розвиток невпевненості у своїх перспективах, лімітує життєві прагнення. Така самооцінка може супроводжуватися тяжкими емоційними зривами, внутрішнім конфліктом. Занижена самооцінка завдає шкоди суспільству, і особистості, вона не повною мірою реалізує власні можливості та сили, працює не з всією віддачею [23].

У людини в різних ситуаціях можуть проявлятися всі види самооцінки: адекватна стійка, завищена стійка, нестійка в сторону неадекватного завищення або заниження.

Самооцінка особистості опосередковує ставлення до самої себе, інтегрує досвід діяльності, спілкування з іншими людьми.

Спираючись на припущення Л. Виготського, можна сказати, що саме в семирічному віці починає формуватись самооцінка – узагальнене, тобто стійке, разом з тим, диференційоване ставлення до себе [16].

Формування і розвиток позитивної самооцінки на думку Л. Бороздіної – це фундамент, на якому будується все подальше життя, дозволяючи негативним схемами мислення домінувати в житті, людина формує у себе звичку очікування негативних факторів [10].

Проаналізувавши наукову літературу, можна зробити висновок про те, що існує безліч варіантів визначення самооцінки і її розвитку, але всі науковці єдині в тому, що самооцінка є важливою ланкою у формуванні та розвитку особистості. У дослідженнях під терміном «самооцінка» розуміється відображення знань про себе, міра задоволеності собою.

1.2. Психолого-педагогічні особливості розвитку самооцінки в молодшому шкільному віці

Молодший шкільний вік – це віковий етап розвитку особистості. Цей період відповідає навчанню у початковій школі. Віковими межами більшість науковців вважає з 6 (7) до 10 (11) років. Саме в цьому віці у людини формуються, і навички, і знання, і вміння, якими буде користуватися індивід протягом всього життя. Прийшовши вперше до школи, дитина молодшого шкільного віку починає ставати більш зібраною, відповідальною, виконавчою, набуває нового статусу – школяр.

Нелегко дається перехід із дошкільного віку у молодший шкільний вік. Він пов'язаний із зміною провідної діяльності. Дитина з приходом до школи змінює ігрову діяльність на навчальну. Навчальна діяльність стає провідною. Гра втрачає свою першість. Коли дитина молодшого шкільного віку приходить у навчальний заклад, у її житті відбуваються зміни, вона вступає до нового етапу соціалізації. Вона стає учнем.

Дитина молодшого шкільного віку починає замислюватися про те, чому її думки саме такі, а не як у оточуючих, і як наслідок, починає переоцінювати свої дії на основі вже набутих знань та умінь.

Л. Божович зазначає, що характер положення, яке займає дитина на початку молодшого шкільного віку, визначається з одного боку, об'єктивними потребами суспільства, а з іншого – існуючим в даному суспільстві уявленням про вікові можливості дитини, про те, якою вона має бути [9].

У дітей 6-7 років яскраво відображена спрямованість на те, щоб пізнавати нове, «доросле» місце в житті і виконувати нову, важливу не тільки для них самих, але і для оточуючих діяльність [2].

В умовах шкільного навчання зазвичай це реалізується в бажанні зайняти соціальний статус школяра. Для більшості дітей період від 6 (7) до 10 (11) років це час, коли вони радикально змінюють спосіб життя, приступаючи до нової

обов'язкової, суспільно корисної діяльності – розширюється система відносин, в яких вони реалізують себе як суб'єкти духовної поведінки.

Дитина молодшого шкільного віку починає систематично вчитися, стає членом шкільного колективу, змінюється система відносин з дорослими, з'являється ряд нових обов'язків.

Навчання створює зону найближчого розвитку, зазначає Л. Виготський викликаючи у дитини цілий ряд внутрішніх процесів розвитку, які на початку активізуються в сфері співпраці з дорослими і однолітками, а потім стають внутрішніми станами дитини. Нова діяльність і нові умови спілкування в молодшому шкільному віці сприяють розвитку оціночних відносин, які формують самооцінку [15].

Починають розвиватись ті форми поведінки, які були закладені попередньо. Закладаються вимоги до духовних аспектів поведінки. Ускладнюються оціночні стосунки, ґрунтуються абстраговані оцінки досягнень та невдач, неформальні частіше емоційні, ніж обдумані реакції батьків на ці оцінки. Характерним для даного вікового етапу є перехід від безпосередніх до опосередкованих стосунків, соціально виробленими нормами та правилами.

У даному віці дитина молодшого шкільного віку розпочинає свідомо користуватись соціально обумовленими надбаннями психічної регуляції, підпорядковуючи свої бажання моральним нормам. У школярів з'являється інтерес до внутрішнього світу, що в свою чергу поглиблює процес самопізнання. Саме тому, ставлення до себе, яке формується у дітей молодшого шкільного віку при взаємодії з оточуючими, вельми серйозно впливає на регуляції дій та вчинків [6].

Саме в цей час зростають вимоги до поведінки, знань, умінь дітей молодшого шкільного віку. Розкриваються оцінки їх досягнень і невдач, різноманітні реакції батьків на ці оцінки. Дитина часто вагається у своєму виборі, не може передвістити хід подій і свою моральну поведінку в тій чи іншій ситуації, що як результат викликає стани фрустрації. Це призводить до формування в дитини молодшого шкільного віку нестабільного образу Я, іноді

заниженої самооцінки. Одночасно, самооцінка дитини молодшого шкільного віку вже більш об'єктивна, диференційована, рефлексивна, а також узагальнена.

Молодший шкільний вік, за періодизацією Д. Ельконіна, відноситься до категорії стабільних. Цей вік характеризується поступовим кількісним збільшенням змін, які в наступний віковий період набувають характеру основних новоутворень. Д. Ельконін зазначає, що коли дитина приходить в школу, у нього відбувається перебудова всієї системи взаємин з дійсністю. У школі виникає нова структура відносин з дорослими, так як з'являється людина, яка впливає на розвиток дитини [60].

Л. Божович підкреслює такі новоутворення дітей молодшого шкільного віку як: довільність дій, внутрішній план дій, теоретичне мислення, рефлексія. Аналізуючи розвиток особистості в молодшому шкільному віці Л. Божович відносить до особистісного новоутворення молодшого шкільного віку перетворення її в суб'єкт дій і відносин, усвідомлення себе соціальним індивідом, що виражається у внутрішній позиції [9].

Вчені відмічають високу сензитивність, гучкість, пластичність психічних процесів, підвищений рівень емоційності. Саме в цьому віці спостерігається яскраве емоційно-моральне ставлення до життєвих подій, зародження етичних знань і формування на цій площині самооцінки дитини молодшого шкільного віку [54].

Перехід до школи і перший період адаптації вчені називають найбільш емоційними подіями. На думку Л. Виготського, в цей період відбувається перехід від навчання за власною програмою до навчання за програмою, заданої дорослими, суспільством. У дитини молодшого шкільного віку починає формуватися новий тип відносин між нею і дорослими. Ці нові зв'язки з'являються на кордоні дошкільного і молодшого шкільного віку, безпосередньо впливаючи на розвиток самооцінки дитини протягом всього вікового етапу.

У молодшому шкільному віці ще на його початковій стадії відбувається розпад системи соціальних відносин на три відносно самостійні сегменти: дитина-вчитель, дитина-батьки, дитина-однолітки [8].

Система «дитина-вчитель» визначає відносини дитини та рідних, відношення дитини до однолітків. Дана система, як вказують Б. Ананьєв, Л. Божович стає фокусом життя дитини, від неї залежить засвоєння моральних знань (понять, норм, уявлень, принципів) і самооцінки.

Соціальне середовище дитини молодшого шкільного віку високим темпом розширюється і змінюється, це вимагає суттєвих зусиль для досягнення успішної соціальної взаємодії. Саме на даному віковому етапі виникає освоєння суб'єктом соціального і морального досвіду шляхом регуляції поведінки, відповідно до моральних норм і засвоєних моральних цінностей. Кожного дня дитина молодшого шкільного віку проявляє необхідність морального вибору, моральної взаємодії з оточуючими. Тому вона вчиняє відповідно до моральних норм не тому, що боїться зовнішньої кари, а тому, що не може вчинити інакше.

Розвиток самооцінки нереальний без відповідного рівня розвитку інтелектуальних здібностей. У молодшому шкільному віці дитина активно набуває особистого морального досвіду і все яскравіше вступає в процес взаємодії з оточенням, крок за кроком стаючи учасником, ініціатором спілкування, творцем діяльності, в якій формуються її моральні якості.

Молодший шкільний вік пов'язаний з появою «конкретних операцій» в розвитку інтелекту. На думку Л. Іжойкіної для цього віку є специфічною класифікації уявлень про оточення. Зберігаючи такі прикмети як конкретність, незворотність, егоцентризм, у дітей молодшого шкільного віку в повній мірі розвивається образне мислення, що сприяє оволодінню цілісної пізнавальної системи, за сприянням якої вона налагоджує навколишній світ та діє в ньому. Вище зазначені зміни можна аналізувати на даному етапі в якості фундаментальних факторів розвитку рефлексії, першорядною рисою якої є поява здібності у дитини молодшого шкільного віку підкреслювати особливості власних дій, роблячи їх предметом аналізу [25].

Якщо дошкільник в цілковитій більшості випадків орієнтується на свій досвід, то молодший школяр орієнтується на загальнокультурні зразки дій, моральні знання і норми, які він пізнає в діалозі з дорослим. Розвиток самооцінки дітей молодшого шкільного віку характеризується перш за все переходом від уявлень до думки про себе, яка починає формуватись вже в старшому дошкільному віці.

Вчені зазначають, що даний процес проходить через весь шкільний вік і закінчується в дорослому житті як високорозвинена свідомість. Ті зміни, які відбуваються в молодшому шкільному віці, дозволяють розглядати останній як особливо важливий етап в становленні самооцінки індивіда.

Дослідження А. Захарової показали, що протягом молодшого шкільного віку у дитини виникають, розвиваються уявлення про себе, свої можливості, особистісні характеристики. Значення знань про себе, як визначального чинника формування особистості, підкреслювала Л. Божович, стверджуючи, що людина, яка є особистістю, володіє таким ступенем психічного розвитку, який робить її здібною до управління своєю поведінкою і діяльністю, тобто, коли у неї формуються механізми саморегуляції на основі неупереджених і різносторонніх знань про себе [9; 24].

М. Гамезо, А. Захарова, Л. Іжойкіна помічали, що стала зацікавленість до свого Я, потреба в самопізнанні закономірно з'являються на підлітковому етапі. Разом з тим, існує цілий ряд досліджень, які стверджують той факт, що вже в кінці дошкільного дитинства дитина може усвідомити можливості власних дій, своє місце в системі відносин з оточуючими, що пов'язується з виникненням самосвідомості [17].

В молодшому шкільному віці формується зацікавленість до свого внутрішнього світу, що дає можливість поглибити процес самопізнання. Перетворення пов'язані з суттєвим зростанням обсягу знань, умінь і навичок, освоєнням нової соціальної позиції, які обумовлюють особливості становлення моральності, основою якої є моральна свідомість.

У контексті цього Л. Виготський відмічав, що на стадії переходу від дошкільного до молодшого шкільного віку чільне місце має «симптом втрати безпосередності», між бажанням щось зробити і самою діяльністю виникає новий момент – внутрішня орієнтація в тому, який сенс може мати для дитини здійснення тієї чи іншої діяльності [16].

Відповідно до поглядів Д. Ельконіна поява орієнтації дитини на утримання від певного вчинку знаменує перехід на новий етап розвитку.

У молодшому шкільному віці відбувається переосмислення власного Я, переживання своєрідності ціннісного Я, з'являється прагнення постановити його в очах старших та однокласників, зростає реалістичність самоцінності. Інтелектуальна саморефлексія і реальні досягнення в навчальній діяльності актуалізують нові аспекти самооцінки особистості, що пов'язано з усвідомленням особливої важливості навчальної діяльності. Саморефлексія поглиблює уявлення про власне Я, обтяжує інтелектуальні роздуми, спрямовані на індивідуальне прийняття чи заперечення ціннісного особистісного сенсу. Це означає, що в молодшому шкільному віці значним новоутворенням є формування довільності дій, оскільки у дітей формуються вміння вчитися. завдяки довільності формується вміння свідомо ставити мету діяльності і знаходити засоби її досягнення. Під час виконання будь-якого завдання діти переважно шукають найкращі шляхи їх вирішення, вибирають і зіставляють варіанти дій, планують їх порядок і засоби реалізації. У молодшому шкільному віці, центром психічного розвитку дитини є формування довільності і усвідомленості всіх психічних процесів і їх інтелектуалізація, яка відбувається завдяки первинному засвоєнню системи понять [60].

Весь молодший шкільний вік дитина навчається керувати своєю поведінкою, психічними процесами. Це відбувається досить повільно та поступово, але ті вимоги, що виставляють до дитини з перших днів перебування в школі, передбачають суттєво високий рівень розвитку довільності. Тому у молодшого школяра виникають мотиви моральної самооцінки:

1) внутрішні: моральна спрямованість, моральна самооцінність особистості;

2) зовнішні: стимулювання батьків, педагогів, культура морального оцінювання та самооцінки в класі [54].

У розвитку самооцінки дитини молодшого шкільного віку помітне місце має вироблення вміння виділяти, розуміти і оцінювати вчинки людей та свої власні. В. Казаков позначає, що: «Те, які цінності «присвоюються» свідомістю індивіда в значній мірі детермінуються тим, яким чином останній сприймає себе, як співвідносить себе з іншими людьми, з оточуючим світом в цілому» [27].

У дітей молодшого шкільного віку бажання діяти морально спричинюється внутрішніми мотивами поведінки, які можуть діяти сильніше, ніж безліч безпосередніх, в тому числі і елементарних потреб.

А. Леонтьєв на підставі численних досліджень, проведених ним і його співробітниками висунув думку про те, що молодший шкільний вік є стадією, на якій вперше формується система підпорядкованих мотивів, що створюють єдність особистості, і тому їх варто вважати першим, реальним складом особистості. Система впорядкованих мотивів починає керувати поведінкою дитини і визначати її моральний розвиток [38].

В період молодшого шкільного віку виникають умови для оволодіння моральною поведінкою, людська поведінка в тій чи іншій мірі завжди розкриває виділення від безпосереднього задоволення потреб, інтересів, орієнтацій, ідеологічних позицій в системі тих суспільних відносин, в яких живе і діє суб'єкт поведінки [44].

У молодшому шкільному віці вперше формується уявлення дитини про світ дорослих. О. Молчанова акцентує увагу, що позиція Я, у ставленні до суспільства є наслідком її соціального розвитку і віддзеркалює «ступінь оволодіння нею соціального досвіду, усвідомлення себе в суспільстві, бачення себе в інших людях, готовність до дій у відповідь в навколишньому світі» [42].

О. Молчанової вважає, що функціонування самооцінки опосередковується моральною позицією особистості, в позиції Я особистості нагромаджується щабель оволодіння соціальним досвідом суспільства. Дослідниця, виділяє два типи соціальних позицій: «Я в суспільстві» і «Я та суспільство». Перша позиція ставить акцент на собі, відображаючи прагнення підростаючої особистості досягнути власний Я-образ; друга стосується усвідомлення себе як суб'єкта суспільних відносин. Автор пов'язує кожен з позицій з певними ступенями розвитку дитинства, вважаючи, що визначення умов і механізмів формування позиції Я в суспільстві є ключовим для розкриття психологічних основ виховання особистості.

Автор зазначає, що в залежності від характеру і змісту діяльності активно розвивається ставлення дитини до предметних дій, до інших людей і самого себе, інтегруючись в певні позиції.

Засвоєння нових оцінок може змінювати значення засвоєних попередньо – дитина молодшого шкільного віку, яка успішно навчається, вважає себе здібною. Вона горда і задоволена собою, тому що це підтверджується і думкою інших, її успіхи викликають позитивну оцінку однокласників, сім'ї. Однак ця позитивна оцінка може стати нестійкою, наприклад, якщо серед однолітків цінність успішності буде не такою значущою.

Для розвитку у дітей молодшого шкільного віку адекватної самооцінки і почуття компетентності є необхідним створення в класі атмосфери психологічного комфорту і підтримки. Педагоги, які відрізняються високою професійною майстерністю, прагнуть не тільки змістовно оцінювати роботу учнів (не просто поставити позначку, дати відповідні пояснення), а й донести свої позитивні очікування до кожного учня, створити позитивний емоційний фон, навіть низькій оцінці.

Вони оцінюють лише конкретну роботу, але не особистість, не порівнюють дітей між собою, не закликають всіх наслідувати відмінників, орієнтують дітей молодшого шкільного віку на індивідуальні досягнення, щоб

наступна робота була краща за попередню. Вони не захвалюють гарних дітей, особливо тих, які досягають високих результатів без особливих зусиль. А, навпаки, заохочують найменші просування в навчанні слабких, але старанних дітей.

Дослідники стверджують, що розвиток самооцінки дитини молодшого шкільного віку залежить не тільки від її успішності навчання і особливостей комунікації педагога з класом. Великого значення приділяють стилю сімейного виховання, прийняті в родині цінності.

У дитини молодшого шкільного віку на передній план виходять ті її якості, які більше турбують батьків: підтримка престижу (розмови вдома кружляють навколо питання: «А хто ще в класі отримав п'ятірку?»), слухняність («Тебе сьогодні не сварили?») та інше [11].

У самосвідомості дитини молодшого шкільного віку, на думку Т. Галкіна, змінюються акценти, коли рідні переймаються не навчальними, а побутовими моментами її шкільного життя («У класі з вікон не дме?», «Що вам давали на сніданок?»), або взагалі, мало що хвилює, шкільні моменти майже не обговорюється або обговорюється але формально. Досить байдужі питання: «Що було сьогодні в школі?», рано чи пізно призведуть до відповідної відповіді: «Нічого особливого» [29].

Діти молодшого шкільного віку з заниженим рівнем домагань та заниженою самооцінкою не зазіхають на грандіозні досягнення ні на сьогоднішній момент, ні в майбутньому. Вони не ставлять перед собою цілей і постійно ставлять під сумнів свої можливості, швидко погоджуються з тим рівнем успішності, який виникає на самому початку навчання [16].

Якщо дитина молодшого шкільного віку приходить до школи, беручи цінності і вимоги рідних, то згодом більшою чи меншою мірою дитина починає орієнтуватися на наслідки своєї діяльності, своєї дійсної успішності та своє місце поміж однокласників. До кінця молодшого шкільного віку з'являється рефлексія і, тому, виникають нові підходи до оцінки своїх успіхів та якостей.

Теоретичний аналіз літератури, присвяченій проблемі розвитку самооцінки особистості, і розглянуті вікові особливості дітей молодшого шкільного віку дозволили уточнити зміст поняття «Самооцінка дітей молодшого шкільного віку». Під самооцінкою дітей молодшого шкільного віку ми розуміємо інтегральну якість особистості, яка базується на системі знань про себе і свої можливості, і яка проявляється в потребі і здатності оцінювати свою поведінку, процес і результат навчальної діяльності, як провідного виду діяльності, обумовленого системою вікових новоутворень і цілеспрямованим, організованим процесом самопізнання.

1.3. Психолого-педагогічні умови розвитку самооцінки у дітей молодшого шкільного віку.

У всі часи самооцінка впливає на формування та розвиток особистості. Адекватна самооцінка дає людині впевненості в собі, дозволяє успішно ставити мету та досягати результатів в кар'єрі, особистому житті, творчості, набувати таких корисних якостей, як ініціативність, підприємливість, здатність адаптуватися до умов та різних колективів.

Сучасні орієнтири в галузі початкової загальної освіти вимагають від вчителя цілеспрямованого створення психолого-педагогічних умов для розвитку самооцінки у дітей молодшого шкільного віку.

Дослідники визначають психолого-педагогічні умови як сукупність цілеспрямованих сконструйованих взаємопов'язаних і взаємообумовлених можливостей освітнього та матеріально-просторового середовища, спрямованого на розвиток особистісного аспекту педагогічної системи [6].

З упевненістю можна сказати, що самооцінка дитини впливає на те, наскільки ефективно вона виконує ту чи іншу діяльність, також вона надає вплив на формування особистості протягом всього життя.

Б. Ананьєв зазначав, що найскладнішим продуктом у свідомості дітей молодшого шкільного віку є самооцінка. Спочатку оцінка себе та своїх дій така,

як оцінюють дитину інші люди. Наприклад, це можуть бути батьки, друзі, педагоги, однокласники, інші сторонні люди. Становлення самооцінки можна пов'язати із самоконтролем, інтроспекцією та активною діяльністю дитини.

Розвиток самооцінки – процес тривалого періоду часу. Нею потрібно займатися, розвиваючи різні галузі та сторони особистості дитини

А. Захарова вказує, що під психолого-педагогічними умовами розуміються «умови, які викликані для забезпечення педагогічних заходів впливу на розвиток особистості суб'єктів або об'єктів педагогічного процесу (педагогів або учнів), який тягне за собою, підвищення ефективності освітнього процесу» [23].

Створення психолого-педагогічних умов розвитку самооцінки, дітей молодшого шкільного віку вимагає особливої уваги педагогів, оскільки забезпечує формування самооцінки в цілому як сфери становлення особистісних і суб'єктних характеристик дітей молодшого шкільного віку.

У молодшому шкільному віці дитина засвоює і накопичує знання і вміння. Успішно проходить виконання цієї функції, так як вона довірливо підпорядковується авторитету, дуже сприйнятлива, уважна, має ігрове ставлення до всього, з чим стикається [24].

Важливо відзначити, що для досягнення адекватної самооцінки у дітей молодшого шкільного віку необхідно в рівній мірі відзначати успіхи і невдачі і відповідно їх оцінювати. Діти молодшого шкільного віку впевнені в собі, що створює сприятливі умови для розвитку адекватної самооцінки. Небажано заохочувати переважно успіхи, позитивні сторони, підкреслювати незначні досягнення у дітей з завищеною самооцінкою. Крім цього необхідно утримуватись від не систематичних і випадкових оцінок, які позбавляють дітей стійких орієнтирів у діяльності та поведінці.

З праць В. Казакова з'ясовано, що діти молодшого шкільного віку оцінюють результати своєї діяльності, свої вчинки, але їх оцінки дуже залежать від оцінок дорослих. Діти молодшого шкільного віку можуть успішно оцінювати своїх однолітків, але в оцінці себе відчувають труднощі [27].

Оціночна діяльність дітей молодшого шкільного віку потребує від вчителя майстерного виявлення доброзичливості в звертанні до дитини, обґрунтовано пояснювати оцінки та вимоги, гнучко користуватися оцінками без шаблонів, з врахуванням особистісних та вікових особливостей дитини та з її місцем в групі однолітків. Слід послаблювати негативну оцінку, переплітаючи її з позитивною.

На даному віковому етапі неабияк важливо спершу акцентувати увагу на успіхах, а далі конструктивно та тактовно засвідчувати на недоліки. При реалізації даних умов посилюються схвалювані норми поведінки, поглиблюється ініціативність. А негативні відповідно реорганізують діяльність та поведінку, скеровують на досягнення потрібного результату.

Оцінка діяльності та поведінки дитини тільки тоді грає позитивну роль у навчальній діяльності, коли оцінка результатів діяльності розмежовується з оцінкою особистості дитини. Тільки демонструючи позитивне ставлення до дитини, віру в її сили, педагог формує тим самим у неї впевненість у собі і прагнення до успіху; звертаючи увагу школяра на помилки в навчальній діяльності та проступки в поведінці, вчить аналізувати себе, контролювати і правильно оцінювати свої дії.

Повага до дитини, дбайливе ставлення до її особистості лежить в основі стратегії позитивного оцінювання. Використання цієї схеми педагогами і батьками при оцінці діяльності та поведінці дітей молодшого шкільного віку забезпечує розвиток адекватної самооцінки, вміння аналізувати і контролювати свої дії і вчинки.

Для розвитку позитивної самооцінки школяра пропонуються такі тактики для ознайомлення педагогів та батьків:

- 1) Позитивне оцінювання школяра як особистості, прояв прихильності до нього («Визнаю ти зробив все можливе»).
- 2) Вказувати на упущення, які учень допустив при виконанні задачі, або при недотриманні норм поведінки («Наразі ти повівся неправильно, ти взяв чужу річ без дозволу»).

- 3) Розбір причин помилок або недотримання норм поведінки.
- 4) Розгляд разом з дитиною шляхів вирішення помилок та дозволених в наявній ситуації форм поведінки.
- 5) Прояв впевненості, що дитина з всім впорається.

У процесі спілкування дитина постійно отримує зворотний зв'язок. Позитивна рефлексія показує дитині, що її вчинки правильні, корисні. Саме так дитина переконується в своїй гідності, компетентності.

Прикладами позитивного оціночного підкріплення можуть бути: похвала, схвалення, посмішка, вони ведуть до підвищення самооцінки, створюють позитивний образ Я у молодшому шкільному віці. Необхідно вчити дитину ставити реальні цілі і справлятися з невдачами.

А. Захарова виділяє три групи якостей, заради пізнання і оцінки яких учень вступає у взаємодію з дорослими:

- 1) пізнавальні якості, в яких дорослий виступає як джерело відомостей і організатор нових вражень дитини;
- 2) ділові якості, де дорослий є партнером по спільній практичній діяльності, помічником і зразком правильних дій;
- 3) особистісні якості, коли дорослий постає як особлива особистість, як член суспільства, представник певної його групи [24].

Діти молодшого шкільного віку великий пласт часу проводять в школі. Основною їх діяльності стає навчання, тому головним фактором впливу на самооцінку дитини стає оцінка педагога. Оцінюючи дитину, педагог оцінює особистість, її можливості і місце серед однолітків. Саме так сприймаються оцінки дітьми.

Опираючись на судження викладача, діти молодшого шкільного віку самі починають ранжувати себе, своїх однокласників як відмінників, середніх, слабких, старанних, нестаранних, відповідальних, безвідповідальних, дисциплінованих, недисциплінованих [35].

В. Калашникова вважає, що викладач має усвідомлювати та осмислювати функції оціночних понять у формуванні та розвитку самооцінки дітей

молодшого шкільного віку. Оціночна діяльність вчителя є одним з провідних способів впливу на формування та розвиток особистості дитини, дослідження способів впливу на ріст ефективності навчально-виховної роботи, підйом громадської активності дітей. Зазвичай оціночна діяльність вчителя відбувається у формі схвалення та у вербальній формі. В свою чергу це дає змогу викладачу прислухатися до ситуації, що трапилась, акцентувати увагу на старанності дітей, які складно освоюють навчальну діяльність, та навпаки соромити здібних, проте лінивих учнів [29].

Педагог є тим сполучним містком між школою та родиною. Педагогу необхідно створювати такі педагогічні умови, при яких кожен з дітей молодшого шкільного віку зможе пережити радість досягнення успіху, усвідомити свої можливості, повірити в себе і свої сили. Ситуація успіху може стати свого роду пусковим механізмом руху особистості.

Самооцінка здатна до змін протягом всього життя. На сьогоднішній день є багато прийомів перетворення самооцінки дитини на адекватну, для цього викладачі мають реалізувати педагогічні прийоми в роботі з учнями [11].

Таким чином, грамотне формування самооцінки – один з найважливіших факторів розвитку особистості дитини молодшого шкільного віку. Стійка самооцінка формується під впливом оцінки з боку оточуючих, а також власної діяльності дитини і власної оцінки її результатів. Критерії, які використовує дитина при самооцінці, в значній мірі залежать від педагогів та батьків. Головна причина формування заниженої самооцінки дитини молодшого шкільного віку – неадекватна оцінка батьків і педагогів прогалин у навчанні, окремих вчинків і провин дитини, негативні висновки про особистість дитини в цілому. Головною причиною завищеної самооцінки в тому, що найменший успіх дитини батьки одразу підносять до значних якостей та надбань. Щоб сформувати в дитини нову рису особистості, перш за все необхідно створити ситуацію, при якій дитина вперше пережила б даний відповідний психічний стан, а потім цей стан закріпити, зробити стійкою рисою особистості дитини.

Щоб дитина молодшого шкільного віку навчилась розуміти, чому результати її діяльності оцінюються так чи інакше, варто створювати ситуації, які ставили б її перед необхідністю реалістично оцінювати свої вміння і результати.

Ефективність впливу дорослих на розвиток самооцінки дитини молодшого шкільного віку визначається в значній мірі рівнем їх педагогічної майстерності. Дослідження науковців показують, що відносна правильність оцінки про себе та однолітків визначаються напрямком та стилем навчально-виховної діяльності, глибокими знаннями педагога як життя групи, міжособистісних відносин в ній, так і індивідуальних особливостей і можливостей кожної дитини [35].

Провідне місце займає вміння використовувати навички педагогічного спілкування, вправне використання орієнтуючої і стимулюючої функцій педагогічної оцінки (Б. Ананьєв). Найбільш результативним наслідком в формуванні позитивної самооцінки невпевнених у собі дітей молодшого шкільного віку є створення ситуацій успіху, проявів емоційної підтримки, виявів похвали. В свою чергу це призводить до зміцнення впевненості в своїх силах, самоповаги. Це підтверджує прогресивний педагогічний досвід, та безліч досліджень [4].

Численні дослідження показали, що в ході свідомого засвоєння учнями норм і правил колективу, виникають об'єктивні засади оціночного відношення дитини до себе. Умовна адекватність оціночних поглядів дитини молодшого шкільного віку про оточуючих і саму себе вирізняється шляхом і манерою виховної роботи, ґрунтовними знаннями вчителя, як внутрішнього життя класу, так і суб'єктивних можливостей і особливостей кожного учня. Ця адекватність самооцінки вирізняється природою навчальної діяльності, усвідомленням неупереджених складників цієї діяльності, найбільшою мірою її наслідків. Оціночні погляди дитини про себе безвідривно перехреснується з оціночним відношенням до неї з боку вчителя та однокласників [29].

Таким чином, для формування та розвитку самооцінки у дітей молодшого шкільного віку необхідне створення таких умов як: оптимізація оціночних відносин дітей у навчальній діяльності, які приведуть до підвищення реалістичності самооцінки, збагачення її змісту; включення рефлексивно-оціночних відносин дітей власної діяльності в умови співвідношення її з педагогічною оцінкою педагога у процесі навчання; створення обстановки психологічного комфорту в навчальній діяльності і ситуацій успіху.

Висновки до розділу 1.

Самооцінка – непостійний конструкт, вона постійно видозмінюється вдосконалюючись. Самооцінка обумовлена поєднанням знання про себе і світогляду, норм і цінностей, притаманних людині. Встановлено, що самооцінка може бути адекватною і неадекватною(завищена або занижена).

Дитина молодшого шкільного віку опановує особливі психічні та психофізичні дії, що в свою чергу мають обслуговувати читання, письмо, фізкультурні заняття, малювання, ручну працю та іншу академічну діяльність, на засаді якої за сприятливих умов і достатньому рівні інтелектуального розвитку дитини формуються засади до формування теоретичної свідомості та самосвідомості як підґрунтя розвитку самооцінки.

Ми виділили три психолого-педагогічні умови, необхідні для формування та розвитку самооцінки дітей молодшого шкільного віку:

- перша психолого-педагогічна умова націлена на включення дітей у процес самопізнання, спрямованого на формування їх усвідомленої мотивації до самооціночної діяльності. Самопізнання здійснюється через бесіди, ігри, тренінги, виставки досягнень, відкриті уроки та ін.
- друга психолого-педагогічна умова передбачає поетапне залучення учнів в самооціночну і рефлексивну діяльність. Для досягнення цієї мети використовуються розробки алгоритму поетапного формування самооцінювання, проблемно-діалогове спілкування, аналіз причин успіху / неуспіху і ін.
- третя психолого-педагогічна умова розвитку самооцінки дітей молодшого шкільного віку, яка сприяє взаємодії суб'єктів освітнього процесу: вчителі, учні і батьки, з метою досягнення єдності вимог до розвитку самооцінки учнів, систематична і цілеспрямована робота з розвитку самооцінки робить позитивний вплив на засвоєння навчального матеріалу передбаченого програмою, підвищує мотивацію, активізує увагу учнів, стимулює розумові процеси, формує позитивні риси характеру, особистості дитини.

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРЕМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ САМООЦІНКИ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

2.1. Методи дослідження самооцінки особистості дітей молодшого шкільного віку

Нами було проведено емпіричне дослідження на базі Комунальної установи Сумська спеціалізована школа І-ІІІ ступенів № 25 м. Суми. У ньому взяли участь в віці від 8 до 9 років, 54 випробовуваних: 30 хлопчиків, 24 дівчаток.

Мета дослідження: вивчити особливості формування та розвитку самооцінки у дітей молодшого шкільного віку і запропонувати методичні рекомендації щодо її розвитку.

Дослідження ми проводили в два етапи.

- на першому етапі нашого дослідження ми підібрали та провели діагностичні методики, спрямовані на виявлення рівня самооцінки дітей молодшого шкільного віку;
- на другому етапі ми провели аналіз отриманих результатів і розробили методичні рекомендації з розвитку самооцінки у дітей молодшого шкільного віку.

Для проведення психолого-педагогічного дослідження були використані наступні методики:

1. «Сходинок» (автор Т. Марцинковська).

Учню дається аркуш паперу з надрукованими на ньому сходинокми, така драбинка складається з семи сходинок. Далі необхідно пояснити яке значення мають сходинокки. На бланку необхідно розмістити фігурку дитини. Далі пояснюємо, що чим вище фігурка хлопчика чи дівчинка на сходинокках тим вона краще. На самій верхній сходиноці стоять найкращі діти. Далі дитині ставимо наступні запитання: «На яку сходинокку ти сам себе поставиш? А на яку

сходинку тебе поставить мама? А тато? А вчитель?». Дуже важливо, щоб дитина на цьому етапі розуміла пояснення яке ми їй даємо. Якщо це необхідно слід повторити інструкцію. Після цього задаємо запитання, а відповіді записуємо.

При оцінці відповідей в першу необхідно звернути увагу, на яку сходинок дитина сама себе поставила. У віці 8-9 років вважають за норму, якщо діти ставлять себе на сходинок «дуже гарні діти» і «найкращі діти». В будь-якому випадку це мають бути високі сходинок, проте якщо діти розміщують себе на нижніх сходинках це говорить про негативне ставлення дитини до себе, невпевненість в собі і своїх силах. Це суттєве порушення структури особистості дитини, наслідком чого можуть бути депресивні та невротичні стани в дитини. Часто, це пов'язують з холодним ставленням до дитини, з нехтуванням її, з суворим та авторитарним стилем виховання. Дитина починає вважати, що її люблять лише тоді, коли вона гарно себе поводить. Діти не бувають гарними постійно, і як наслідок вони починають сумніватися в собі, у власних силах, в любові до них батьків. Як зневага дитиною, так і постійна опіка на одному рівні призводять до однакових наслідків. Для комфортного відчуття дитиною, яке пов'язано в дитини з почуттям захищеності, важливо щоб хтось з визначних дорослих поставив дитину на високу сходинок. При цьому діти говорять: «Я не найкращий, проте буває бешкетую. Але мама/тато/бабуся мене любить, саме тому поставила/поставив сюди». Саме такі відповіді говорять про те, що дитина переконана в любові дорослого, відчуває себе потрібною та захищеною.

Головною прикметою неблагополуччя в стосунках з батьками і в структурі особистості дитини є відповіді, коли рідні ставлять його на низькі сходинок. Коли при відповіді на запитання «Куди тебе ставить вчителька?» дитина ставить себе на низьку сходинок, це нормально. Особливо якщо дитина себе дійсно погано поводить та часто отримує зауваження [41].

2. «Дослідження самооцінки за методикою Дембо-Рубінштейн» (в модифікації А. Прихожан)

Дана методика ґрунтується на прямому оцінюванні учнями переліку особистих рис, таких як здібності, характер, здоров'я, авторитет у однолітків, уміння багато чого робити своїми руками, умілі руки, зовнішність, впевненість у собі. Досліджуванам пропонується на вертикальних лініях, яких сім, відзначити деякими позначками рівень розвитку в них цих якостей, та рівень розвитку цих же якостей, який би їх задовольняв.

Під кожною вертикальною лінією вказано, що вона означає. На кожній лінії дитина кружечком позначає розвиток у неї тієї чи іншої якості в даний момент. А потім хрестиком відмічає, при якому рівні розвитку цих же якостей дитина була б задоволеною або відчула б гордість за себе.

Обчислюються результати по шести шкалах. Кожна відповідь виражається в балах. Розмір кожної з ліній 100 мм, відповідно відповіді школярів отримують кількісну характеристику.

1. По кожній з шести шкал визначається: а) рівень домагань – відстань в мм від нижньої точки шкали «0» до знаку «х»; б) висота самооцінки – відстань в мм від нижньої шкали до знаку «-».

2. Визначається середня величина показників самооцінки і рівня домагань по всіх шести шкалами. Середні величини показників порівнюються з таблицею:

Таблиця №2.1. Середні величини показників самооцінки і рівня домагань

	Низький	Середній	Високий
Рівень домагань	до 60	60-74	75-100
Рівень самооцінки	До 45	45-59	60-100

Норму домагань за судженнями автора складають бали в розмірі від 60 до 89 балів, а оптимальний їх рівень для нормального особистісного розвитку становить від 75 до 89 балів. Бали від 90 до 100 зазвичай свідчать про нереалістичне, некритичне ставлення дитини до своєї перспектив. Бали менше

60 показують занижений рівень домагань, це показник несприятливого розвитку особистості.

Рівень самооцінки в балах від 45 до 74 (висока та середня самооцінка) є фактором адекватної (реалістичної) самооцінки. Якщо учень набирає бали в кількості від 75 до 100 і вище це свідчить про завищену самооцінку та в свою чергу вказує на деякі відхилення в розвитку в формуванні особистості. Завищена самооцінка може підкріплювати особистісну незрілість, не змогу правильно оцінювати свої результати, не змогу порівнювати себе з оточуючими. Якщо респондент набрав нижче 45 балів це вказує на занижену самооцінку (недооцінення себе) та показує про крайнє неблагополуччя в розвитку. Дана категорія дітей складає «групу ризику», як правило їх мало. За такою заниженою самооцінкою можуть критися два різних психологічних явища: реальна невпевненість в собі та «захисна» коли дитина сама себе переконує в своєму невмінні, що допускає їй не докладати жодних зусиль [48].

3. Опитування класних керівників було проведено на основі проведених методик з метою аналізу та узагальнення рівня самооцінки молодших школярів.

2.2. Аналіз та узагальнення отриманих результатів дослідження

Проведене дослідження дало наступні результати.

За методикою «Сходинок» Т. Марцинковської.

Кожна дитина отримала бланк з намальованими сходами, що складається з семи сходинок. Далі ми пояснили значення цих сходинок. Ми пропонували поглянути на ці сходинок, та спочатку поставити себе на сходинок, а далі позначити на яку сходинок дитину поставили б батьки, а на яку вчитель.

За результатами тестування можемо зробити висновок, що з 54 учнів, адекватна самооцінка спостерігається у 22 осіб (41 %) з них дівчат – 14 (25%), хлопчиків – 8 (14 %), 6 учнів (11 %) мають занижену самооцінку, з них дівчат – 2 (4 %), хлопців – 4 (7 %), завищена у 26 учасників (48 %) діагностики з них

дівчат – 8 (15 %), хлопців – 18 (33 %). Показники занижена та завищена є неадекватною самооцінкою. Можна, можливо зробити висновок про те, що неадекватну самооцінку мають 32 учасники діагностики (59 %). Результати дослідження представлені наочно на малюнку №2.1.

Малюнок №2.1. Рівень самооцінки за методикою «Сходинок»

За результатами, наведеними на малюнку, ми можемо зробити висновок, що самооцінка молодших школярів неадекватна. Як видно, у дітей переважає завищена самооцінка, ці діти ставили себе на саму високу сходинку. Говорячи про те, що вони найкращі, але іноді буває, що б'ються, лінуються, тим самим намагаючись себе виправдати. Діти з адекватною самооцінкою реально оцінюють ситуацію. Можуть аргументувати свої дії і пояснювали, чому вони роблять такий вибір. Діти з заниженою самооцінкою зазвичай посилялися на думки мами чи тата, пояснюючи тим самим свій вибір і ставлячи себе на нижню сходинку.

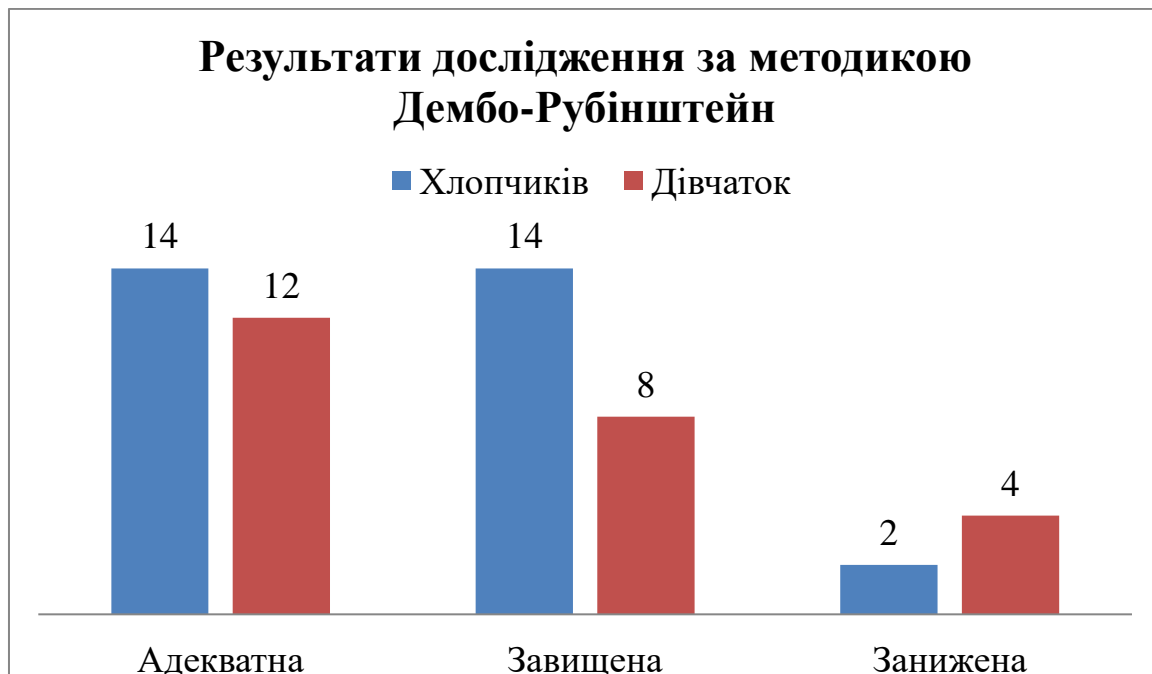
За методику Дембо-Рубінштейн.

Школярам потрібно було оцінити себе за шкалами: I – здоров'я; II – розум, здібності; III – характер; IV – авторитет у однолітків; V – уміння багато робити своїми руками; VI – зовнішність; VII – впевненість у собі. В обробці результатів I шкалу не враховують.

1) Підвищена самооцінка молодших школярів: у 22 (41 %) учнів, з них дівчаток – 8 (15%), хлопчиків – 14 (26%);

2) Адекватна самооцінка молодших школярів: у 26 (48 %) учнів, з них дівчаток – 12 (22 %), хлопчиків – 14 (26 %);

3) Занижена самооцінка молодших школярів: у 6 (11 %) учнів, з них дівчаток – 4 (7 %), хлопчиків – 2(4 %);

Малюнок № 2.2 Рівень самооцінки за методикою Дембо-Рубінштейн

Таким чином, за результатами дослідження самооцінки молодших школярів за методикою Дембо-Рубінштейн у більшості учнів адекватна самооцінка – 48 % досліджених. Діти з адекватною самооцінкою: активні, бадьорі, кмітливі, товариські, мають почуття гумору. Їх прогнози на своє майбутнє до завершення молодшого шкільного віку стають все більш обґрунтованими та все менше категоричними. Вони більшість речей намагаються виконувати самостійно. Вони впевнені в тому, що завдяки власним зусиллям можуть досягти успіху. Це – оптимісти. Причому їх оптимізм та впевненість у собі ґрунтуються на правильній самооцінці своїх можливостей та здібностей.

Низька самооцінка проявляється рідше (11 %). Характерною особливістю учнів з низькою самооцінкою є їх схильність «занурюватись в себе», знаходити в собі слабкості, зосереджувати на них свою увагу. Нормальному розвитку

дітей із заниженою самооцінкою заважає підвищена самокритичність, невпевненість у собі. У всіх своїх справах, починаннях вони чекають лише невдачі. Дуже вразливі, підвищено тривожні, сором'язливі, боязкі.

Діти із завищеною самооцінкою (41 %) дуже часто переоцінюють свої можливості, результати своєї діяльності, особисті якості. Часто на уроках вони обирають завдання, які їм явно не під силу. Після невдачі продовжують наполягати на своєму або відразу переключаються на найлегше завдання. Вони не завжди розхвалюють себе, зате охоче критикують все, що роблять інші, критичні до інших.

Опитування класних керівників було проведено на основі проведених методик з метою аналізу та узагальнення рівня самооцінки молодших школярів. За оцінкою класних керівників підвищена самооцінка у 20 учнів (37 %) з них 8 дівчаток (15 %), 12 хлопчиків (22 %), адекватна у 27 учнів (50 %), з них 13 дівчаток – (24 %), 14 хлопчиків (26 %), занижена у 6 учнів (11 %), з них 4 дівчаток – (7 %), 2 хлопчиків (4 %).

Таким чином за результатами емпіричного дослідження ми можемо дійти до наступного висновку: з 54 опитаних учнів у 20 учнів (37 %) завищена самооцінка, з них 12 хлопчиків учнів (22 %), 8 дівчаток (15 %), у 28 учнів (52 %) адекватна самооцінка, з них 16 хлопчиків (30 %), 12 дівчаток (22 %), у 6 учнів (11 %) занижена самооцінка з них 4 дівчаток (7 %), 2 хлопчиків (4 %).

Малюнок №2.3 Підсумковий рівень самооцінки за результатами методик

Таким чином, аналізуючи все емпіричне дослідження, ми можемо виділити наступні ключові моменти:

1) у дітей молодшого шкільного віку переважає завищена та адекватна самооцінка;

2) варто звернути увагу на дітей із завищеною самооцінкою, хоч це і є нормою для молодшого шкільного віку, проте такі діти потребують корекції самооцінки.

3) є діти, які вимагають особливої уваги з боку педагогів, батьків та психолога – це діти із заниженою самооцінкою; наше дослідження виявило 6 таких учнів.

Учнів з високою самооцінкою ми виявили 20 респондентів. Ці діти відрізняються активністю, прагненням до досягнення успіху в кожному виді діяльності. Їх характеризує максимальна самостійність. Вони впевнені, що власними зусиллями зможуть досягти успіху. Це, як правило, оптимісти. Причому їхній оптимізм і впевненість у собі ґрунтуються на правильній самооцінці своїх можливостей та здібностей. Діти із завищеною самооцінкою переоцінюють свої можливості, якості, результати своєї діяльності. Вони вибирають собі завдання, які їм явно не під силу.

Після неуспіху продовжують наполягати на своєму або відразу переключаються на найлегше завдання, керовані мотивом престижності. Вони не обов'язково розхвалюють себе, зате охоче критикують усе, що роблять інші.

Учні з низьким рівнем самооцінки 6 респондентів. Занижена самооцінка яскраво проявляється в поведінці, в рисах особистості. І якщо таким дітям запропонувати перевірити свою роботу, знайти в ній помилки, вони, перечитавши роботу мовчки, вони або нічого не змінюють, або відмовляються перевіряти себе, мотивуючи це тим, що все одно ніяких помилок більше не знайдуть. Якщо їх заохочувати та підбадьорювати, вони поступово приступають до роботи і нерідко самі знаходять помилки. Такі діти вибирають лише легкі завдання – як у житті, так і в ситуаціях стресу. Вони наче бояться втратити свій маленький успіх який мають і саме тому вони бояться

приступити до нової діяльності. Діяльність інших учнів вони переоцінюють. Невпевненість у собі в таких дітей особливо яскраво проявляється у їх планах на майбутнє. Характерною особливістю дітей з заниженою самооцінкою є схильність занурюватись в себе, шукати в собі слабкості, зосереджувати на них свою увагу. Нормальному розвитку дітей із заниженою самооцінкою заважає їх підвищена самокритичність та непевненість у собі.

Діти, з адекватною самооцінкою (28 учнів), активні, бадьорі, кмітливі, товариські, мають почуття гумору. Вони зазвичай з інтересом і самостійно шукають помилки у своїх роботах, обирають завдання, відповідні їх можливостям. Правильно вирішивши нелегке завдання, вибирають таке саме або більш складне. Їх прогнози на своє майбутнє стають все більш обґрунтованими та категоричними.

Таким чином, в ході дослідження отримані результати свідчать про необхідність розвитку адекватної самооцінки у молодших школярів.

2. 3. Методичні рекомендації щодо розвитку адекватної самооцінки у дітей молодшого шкільного віку

Самооцінка – це цінність, яку індивід приписує собі на основі сформованого погляду оточуючих. Система особистих цінностей є основним критерієм оцінювання. Основні функції, що виконуються самооцінкою: регуляторна, на основі якої вирішуються окремі завдання індивідуального вибору в різних ситуаціях, та захисна, що забезпечує відносну стабільність, незалежність особистості. Значну роль у формуванні самооцінки відіграють оцінки однолітків, батьків та педагогів.

Самооцінка на всіх етапах розвитку впливає на ефективність діяльності та формування особистості. Адекватна самооцінка дає впевненість у собі, можливість успішно досягати поставлених цілей.

При формуванні адекватної самооцінки у непевнених у собі школярів гарні результати досягаються шляхом створення ситуацій успіху та розвитку

здібностей. Вчителю варто емоційно підтримувати дітей, зміцнювати їх впевненість в собі, постійно хвалити.

Необхідно пов'язувати між собою роботу в формуванні самооцінки з конкретними видами діяльності: в іграх, на малюванні, читанні та для покращення загального емоційного фону в таких дітей варто змінити їх становище в системі міжособистісних відносин в класі.

Робота в цьому напрямку складна та тривала, вона вимагає великого педагогічного такту, гнучкості, поступливості. Високих результатів досягають вчителі, які працюють в напрямку розвитку самооцінки в різних видах діяльності та різні режимні моменти. Правильна організація навчального процесу, вміле використання «стимулюючих» та «орієнтуючих» функцій сприяють формуванню адекватної самооцінки школярів та сприяють розвитку особистості, навичок, здібностей дітей [26].

Основою для розвитку, в учнів молодшої школи, самооцінки є оціночна діяльність класних керівників. Самооцінка формується та розвивається, якщо вчитель демонструє позитивне ставлення до дитини, віру в неї, в її здібності, допомагає їй в навчанні.

Отже, ми можемо зробити висновок, що педагогічний процес необхідно вибудовувати так, щоб вчитель контролював діяльність дитини, організовував її діяльність за допомогою незалежних та відповідних дій. Вчителю треба допомогти дитині пройти цей незалежний, унікальний шлях соціального та морального розвитку.

У дітей з завищеною самооцінкою формується спотворення сприйняття себе, ідеалізований образ «Я», свого потенціалу, та своєї значимості для інших. Для таких дітей є характерним емоційне неприйняття всього, що здатне похитнути його уявлення про себе. І як наслідок виникає неправильне сприйняття дійсності, все сприймається на рівні емоцій. Дуже часто у дітей з завищеною самооцінкою спостерігаються труднощі в спілкуванні.

Важливу роль у формуванні самооцінки відіграє зацікавлене ставлення з боку дорослих, їх похвала, заохочення. Все це стимулює пізнавальні процеси в

дитини, її активність. Проте варто пам'ятати, що не варто хвалити дитину, якщо результати її діяльності отримані без власної праці – фізичної чи розумової.

Постійне схвалення того, що робить чи не робить дитина, призводить до розвитку в неї неадекватної самооцінки, що в результаті негативно позначається на процесі її соціалізації та міжособистісної взаємодії.

Дітям з завищеною самооцінкою рекомендовано знімати емоційну та м'язову напругу, варто включати в навчальну діяльність релаксаційні вправи

Для того, щоб діти почували себе щасливими, щоб вони могли краще адаптуватись до соціального середовища та долати труднощі, необхідним є позитивне уявлення про себе. Самооцінка дозволяє здійснювати особистісний ріст.

Діти з негативною самооцінкою, як правило, стикаються з постійними перепонами практично в кожній справі. У них високий рівень тривожності, вони менш пристосовані до життя, їм важко зблизитися з однолітками.

Іноді діти, яким дають негативну оцінку в сім'ї, схильні компенсувати це у спілкуванні з іншими дітьми. Вони хочуть завжди і скрізь бути першими, і якщо їм це не вдається, такі діти можуть бути агресивними у відношенні до однолітків, переносити на інших усі свої негативні емоції. Такі діти мають дуже високий ризик руйнівної поведінки щодо самих себе або до оточуючих людей; їх внутрішній потенціал залишається нерозкритим. Таким чином, стає очевидною необхідність надання своєчасної соціальної та психологічної допомоги цій категорії дітей.

Для розвитку адекватної самооцінки молодших школярів у процесі навчання ми пропонуємо використовувати наступні педагогічні методи та прийоми як алгоритм, наприклад:

- 1) Закінчуючи урок, варто запропонувати згадати кожному, хто що робив, що особливо гарно вийшло. Ми пропонуємо дітям обрати собі позначку, яку б вони намалювали в щоденнику. Якщо дитина задоволена собою – то нехай це був би зелений кружечок чи посмішка; якщо часом було непросто, не

все виходило то жовтий кружечок чи нейтральне обличчя; якщо на уроці було складно, багато не виходило – червоний кружечок або сумне обличчя [18].

2) Також можна провести урок по роботі з самооцінкою. Плануючи цей урок, варто обрали прості завдання, які аналізуються разом із учнями, наступним чином:

1) Ставимо дітям запитання:

- «Яке у вас було завдання?»
- «Що треба було зробити?»

2) Далі дітям варто подивитися на роботу і оцінити чи згодні вони з тим, що завдання виконане?

3) Далі пропонуємо кожній дитині, яка думає, що завдання виконане нагородити себе та намалювати позначку (посмішку чи зелений кружечок).

Технології саморозвивального навчання спрямовані на розвиток в учнів здібностей давати собі оцінки. Ці технології включають наступні: «Самопризначення», «Крок вперед», «Мій секрет», а також творчі завдання та самодіагностику. Наприклад, попросити учнів виконати творчу роботу з використанням різних матеріалів та методик, таких як «Мої здібності», «Я малюю своє життя», «Мої мрії» тощо.

«Крок вперед» використовується як наприкінці, так і на початку уроку. При цьому учнів просять назвати, в чому вони просунулися вперед, чому вони навчилися, у чому вони стали кращими і т.д.

Це «Я» дозволить кожному учню висловити те, що він любить, приймає, що дає йому почуття впевненості у собі. Ця вправа дозволяє дитині краще зрозуміти та прийняти себе. Краще, якщо, виконуючи цю вправу, учні подолають бажання говорити лише про позитивні риси і навчаться говорити безпосередньо про свої недоліки.

Отже, для розвитку самооцінки дитини молодшого шкільного віку вчителю необхідно враховувати деякі особливості її оцінювання:

1) оцінка вчителя має стимулювати та спрямовувати навчально-пізнавальну діяльність молодшого школяра;

- 2) необхідно порівнювати минулі результати молодшого школяра з досягнутими для визначення динаміки його розвитку;
- 3) вчитель повинен пояснити школяру, чому було поставлено саме цю позначку;
- 4) вчителю необхідно включати ситуації, що актуалізують самооцінку школяра і ставлять перед ним завдання усвідомлення особливості своєї роботи, його сильних та слабких сторін;
- 5) вчителю необхідно давати можливість школяру самостійно оцінити класну чи домашню роботу до того, як віддати свою роботу на перевірку;
- 6) після перевірки та виставлення оцінки вчителем, необхідно обговорити збіги або розбіжності оцінки педагога та оцінки школяра;
- 7) вчителю необхідно використовувати похвалу в роботі зі школярами, які мають занижену самооцінку.

Формування адекватної самооцінки у молодших школярів, це досить тривала та кропітка робота. Розглянемо педагогічні прийоми, які б сприяли цій меті.

1. Група словесних прийомів. При діалозі дорослого та молодшого школяра важливо та обов'язково використовувати цю групу прийомів. Для дитини дорослий – це та людина, яка все знає та вміє. Виходячи з цього, всі оціночні судження дорослої людини можуть зіпсувати всі щойно сформовані умовиводи про себе або про когось.

На уроках у початкових класах можна використовувати прийоми:

1) «Оцінка, не оцінка» – суть даного прийому полягає в тому, що під час уроків вчитель може створювати позитивну емоційну атмосферу такими фразами, як: «всі разом ми чудово попрацювали», «гарне питання», «тебе було приємно слухати». Також вчитель може словами підтримувати дитину, якщо в неї трапилася ситуація неуспіху, наприклад: «сьогодні робота була зроблена гірше, ніж зазвичай, напевно, ти себе погано почував, адже я знаю ти можеш набагато краще». Наприкінці уроку, можна, запропонувати дітям відповісти на низку питань:

- Що вивчали на уроці? Назвіть тему уроку.
- З якими завданнями ти впорався без допомоги вчителя, однокласника?

- Що було найважливішим на цьому уроці?
- Що викликало труднощі, залишилося незрозумілим?
- Що вийшло найкраще?

Тим самим вчитель чує відповіді дітей, може проаналізувати та зробити відповідні висновки про дитину, а учень, відповідаючи на ці питання, аналізує себе, свої успіхи/неуспіхи.

2) Прийом «Оцінювання дитини дорослим».

Важливим та цінним, є те що вчитель дає правильну оцінку вчинкам та поведінці дитини. Якщо у дитини все досить добре вийшло, її потрібно обов'язково похвалити, показати іншим учням, що вона добре впоралась, у неї все вийшло. Діти мають вчитися адекватно оцінювати себе, правильно приймати похвалу на свій рахунок, намагатися аналізувати власні успіхи та досягнення. Це необхідно для отримання таких якостей, як: самовпевненість, самоповага, доброзичливість.

3) Прийом «Заохочення з боку вчителя».

Цей прийом має використовуватися з урахуванням того, яке значення має даний вчинок не тільки для дитини, але і для оточуючих. Важливо помічати та змінювати досягнення, але тільки якщо дитина доклала які-небудь зусилля для того, щоб зробити краще. Перш ніж хвалити дитину, варто подумати, якою мірою вона заслуговує на похвалу.

4) Прийом «Створення успіху».

Важливо і необхідно створювати дітям цю ситуацію – ситуацію успіху. Це якийсь зліт для людини, стрибок на щабель вище у своєму особистісному розвитку. Відчуття успіху народжується у суб'єкта, який зміг подолати свій страх, своє невміння, сором'язливість, боязкість, розгубленість та інше.

Можна використовувати різні прийоми для створення ситуації успіху, а саме:

1. «Зняття страху». Потрібно перед певною діяльністю дитини звільнити її від психологічної скутості, тобто переконати учня: «Що це просто і легко», «Не вийде – нічого страшного, пошукаємо інший вихід з даної ситуації».

2. «Надання непомітної допомоги». Прийом використовується, коли вчитель у контексті слів, звернень до дитини, говорить непомітні, але основні і важливі підказки, такі як: «Мені хотілося б, щоб ти не забув про...».

3. «Заохочення успіху». Оголошення переваг до того, як дитина приступила виконувати будь-які завдання, наприклад: «У тебе це обов'язково вийде, бо маєш гарну пам'ять».

4. Персональної винятковості (звернення до дитини з словами «тільки ти можеш...», «ніхто, крім тебе...» тощо.).

Окрім групи словесних прийомів у навчальній діяльності можна використовувати знакові зовнішні прийоми. Наприклад, «Дерево успіхів». Наперед вчитель на великому ватмані малює «дерево знань» і наприкінці кожного дня, дітям пропонується повісити яблуко, або квітку, або листок, де яблуко – це все вийшло, квітка – сьогодні були труднощі, а листок – сьогодні нічого не вийшло. Кожен компонент має свій розпізнавальний колір, яблуко – зелений, квітка – жовта, листок – червоний.

Також можна використовувати для формування адекватної самооцінки створення листів самооцінки, де діти можуть самостійно спостерігати за динамікою своїх результатів.

Гра допомагає дитині відчувати єднання з оточуючими, відчувати себе не самотнім. Іноді у дитини з'являється негативний досвід спілкування та зникнення довіри до людей, їй доводиться по-новому вчитися довіряти. Ігровий простір допомагає убезпечити та наблизити цей процес. Гра може допомогти дитині зрозуміти, що вона може бути успішною, може допомогти навчитися пишатися собою.

Саме у грі формується культура спілкування. Гра сприяє виявленню творчих здібностей та розвитку особистісно-творчого потенціалу, формуванню

адекватної самооцінки, розвитку вміння приймати самостійні рішення, формування навичок саморегуляції та корекції емоційної сфери.

Прийом створення ігрової ситуації може використовуватись у двох варіантах: директивно та адирективно.

Перший варіант – директивний, він має на увазі під собою, що вчитель роз'яснює та пояснює молодшому школяреві правила гри, дорослий стає учасником цієї гри. Втручатися він не може, він створює саму атмосферу гри, спрямовуючи інтерес дітей у потрібне русло.

Другий варіант – педагог проводить лінію на вільну гру як засіб самовираження дитини.

Гра – це такий психологічний та соціальний прийом, який допомагає дитині у формуванні адекватної самооцінки, розвиває потенційні можливості дитини, регулює внутрішньо особистісні конфлікти, зменшує занепокоєння, страхи, тенденції агресії, почуття провини [24].

Щоб формування самооцінки було ефективним, слід дотримуватись таких психолого-педагогічних умов:

1. Спільна розробка вчителем та учнями чітких еталонів оцінювання кожного окремого випадку.
2. Створення необхідного психологічного настрою учнів для аналізу власних результатів.
3. Забезпечення ситуації самостійного вільного еталонного оцінювання учнями своїх результатів
4. Зіставлення та висновки про ефективність роботи.
5. Складання учнями своєї програми діяльності на наступний етап навчання з врахуванням одержаних результатів.

Підсумовуючи, відзначимо, що ми виділили ряд прийомів які будуть ефективними у знятті напруги, вони відпрацьовують зворотний зв'язок між молодшими школярами. Діти молодшого шкільного віку висловлюють свої проблеми, емоції, переживання. Йде процес формування адекватної самооцінки.

Висновки до розділу 2.

Нами було проведено емпіричне дослідження на базі КУ Сумська СШ № 25 м. Суми. У ньому взяли участь в віці від 8 до 9 років, 54 випробовуваних: 30 хлопчиків, 24 дівчаток.

Метою дослідження було вивчення особливостей розвитку самооцінки у дітей молодшого шкільного віку; розробка методичних рекомендації щодо її розвитку.

Дослідження ми проводили в два етапи.

- на першому етапі ми підібрали і провели діагностичні методики, спрямовані на виявлення рівня самооцінки молодших школярів;
- на другому етапі ми провели аналіз отриманих результатів і розробили методичні рекомендації з розвитку самооцінки у дітей молодшого шкільного віку.

За результатами проведеної діагностичної роботи ми можемо зробити висновок про те, що з 54 опитаних учнів у 20 учнів (37 %) завищена самооцінка, з них 12 хлопчиків учнів (22 %), 8 дівчаток (15 %), у 28 учнів (52 %) адекватна самооцінка, з них 16 хлопчиків (30 %), 12 дівчаток (22 %), у 6 учнів (11 %) занижена самооцінка з них 4 дівчаток (7 %), 2 хлопчиків (4 %).

Нами були розроблені методичні рекомендації по формуванню адекватної самооцінки молодших школярів. Для того, щоб сприяти розвитку самооцінки у молодшому шкільному віці на заняттях та у позаурочній час необхідно використовувати систему психолого-педагогічних методів та прийомів. Ми виділили такі прийоми, як: «Оцінка не оцінка», «Створення ігрової ситуації», «Знакові зовнішні прийоми», прийом «Оцінювання дитини дорослим», прийом «Заохочення з боку вчителя», прийом «Створення ситуації успіху». Дані прийоми, знімають напругу, відпрацьовують зворотний зв'язок між молодшими школярами. Діти молодшого шкільного віку висловлюють свої проблеми, емоції, переживання. Йде процес формування адекватної самооцінки

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційному дослідженні нами було подано теоретичне обґрунтування поняття та аналіз психолого-педагогічних умов розвитку самооцінки дітей молодшого шкільного віку, розробку методичних рекомендацій по розвитку адекватної самооцінки.

1. У рамках першого завдання ми *проаналізували психолого-педагогічні особливості розвитку самооцінки в молодшому шкільному віці*. Молодший шкільний вік – важливий період у житті кожної дитини. Він триває з 6-7 до 10-11 років. Вступ дитини до школи змінює її соціальну роль і взаємини у соціумі, тим самим забезпечуючи подолання кризи 7 років.

Одним з найважливіших факторів розвитку особистості є розвиток адекватної самооцінки. Самооцінка дітей розвивається під впливом багатьох чинників, а саме оцінки з боку інших (батьків, однокласників, вчителів).

Адекватна самооцінка, на відміну від неадекватної (завищеної чи заниженої), дозволяє дитині реально співвіднести свої сили із завданнями та вимогами, які їй пред'являються, адаптуватися до різних життєвих ситуацій.

На становлення самооцінки впливає вчитель. В міру формування навчальної діяльності дитина молодшого шкільного віку навчається керувати своєю увагою, їй необхідно навчитися уважно слухати вчителя та дотримуватися його вказівок. Формується довільність, як особлива якість психічних процесів. Вона проявляється в умінні свідомо ставити цілі діяльності та знаходити засоби їх досягнення. У ході вирішення різних навчальних завдань у дитини молодшого шкільного віку виникає здатність до планування, а також дитина навчається виконувати дії про себе, у внутрішньому плані.

На розвиток самооцінки дитини молодшого шкільного віку значний вплив роблять оціночні дії вчителя. Багато дослідників зазначають на необхідності ясності, визначеності педагогічної оцінки. Навіть негативна (заслужена) оцінка корисніша для розвитку адекватної самооцінки, ніж «невизначена».

Самооцінка є тим фактором, що впливає на стан психічного здоров'я дитини молодшого шкільного віку. Якщо в учня неадекватна самооцінка, це може завдати непоправної шкоди дитині як на даний момент, так і в майбутньому. Щоб такого не траплялось, педагогам, психологам та батькам необхідно коригувати її. При організації навчально-виховної роботи, вчителю варто свідомо та цілеспрямовано розвивати самооцінку дітей молодшого шкільного віку.

2. В рамках другого завдання ми *теоретично обґрунтували і експериментального перевірили психолого-педагогічні умови розвитку самооцінки в молодшому шкільному віці*. З самого раннього віку існує ціла низка психолого-педагогічних умов для розвитку самооцінки дитини: ставлення оточуючих, що знаходяться навколо, любов і визнання зі сторони батьків, близьких, викладачів. Порівнюючи думки про себе оточуючих, дитина молодшого шкільного віку формує оцінку себе. Завдяки позитивним висловлюванням, за допомогою яких оточуючі формулюють своє особисте ставлення до особистості дитини, до її вчинків, формується фундамент самооцінки молодшого школяра. Дитина розуміє, що її вчинки, зовнішній вигляд оцінюють рідні, друзі, педагоги, та тому намагається відповідати очікуванням.

Ми виділили три психолого-педагогічні умови, необхідні для формування та розвитку самооцінки дітей молодшого шкільного віку: перша психолого-педагогічна умова націлена на включення дітей у процес самопізнання; друга – передбачає поетапне залучення учнів в самооціночну і рефлексивну діяльність; третя – сприяє взаємодії суб'єктів освітнього процесу: вчителі, учні і батьки, з метою досягнення єдності вимог до розвитку самооцінки учнів.

Нами було підібрано завдання для діагностики дітей. Це були методика вивчення самооцінки особистісних якостей Дембо-Рубінштейн (в модифікації А. Прихожан), методика «Сходинки» Т. Марцинковської, опитування класних керівників. Дані методики найбільш успішно відбивають рівень самооцінки школярів. Обираючи дані методики ми опиралися на те, що вони найбільшою

мірю відповідають завданням нашого дослідження, та відносною не складністю в інтерпретації результатів та застосуванні на практиці.

За результатами емпіричного дослідження, можна зробити висновок, що у 20 учнів (37 %) завищена самооцінка, у 28 учнів (52 %) адекватна самооцінка, у 6 учнів (11 %) занижена. Таким чином, аналізуючи все наше дослідження, можна виділити наступні ключові моменти:

- 1) у дітей молодшого шкільного віку переважає завищена та адекватна самооцінка;
- 2) варто звернути увагу на дітей із завищеною самооцінкою, хоч це і є нормою для молодшого шкільного віку, проте ці діти потребують корекції самооцінки;
- 3) є діти, які вимагають особливої уваги з боку педагогів, батьків та психолога – це діти із заниженою самооцінкою.

3. У рамках третього завдання *розроблено методичні рекомендації щодо розвитку адекватної самооцінки у дітей молодшого шкільного віку*. Ми розробили практичні рекомендації для вчителів, які б сприяли розвитку адекватної самооцінки у молодших школярів. Запропоновані прийоми, знімають напруги, відпрацьовують зворотний зв'язок між молодшими школярами. Діти молодшого шкільного віку висловлюють свої проблеми, емоції, переживання. Йде процес формування адекватної самооцінки. Реалізувавши їх, можна сформувати не лише адекватну самооцінку, а й внутрішні ресурси учнів. Самоповага та самоконтроль поступово переходять на зовнішню навчальну діяльність. Дії дитини розкривають здатність прогнозувати результат своєї діяльності. Дитина стає впевненішою у системі соціальних відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аверин В. А. Психология детства : учеб. Пособие. Санкт-Петербург. Изд-во Михайлова В. А., 1998. 379 с.
2. Агапов В. С. Сущностная характеристика Я-концепции. Психология Я-концепции: методология, теория, структура: хрестоматия. М.: МГСА, 2002. 230 с.
3. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии. М: «Академический проект», 2015. 240 с.
4. Ананьев Б. Г. Человек, как предмет познания: монография. Санкт-Петербург: Питер, 1978. 209 с.
5. Асмолов А. Г. Личность как предмет психологического исследования. М., 2004. 105 с.
6. Бабаян Ю. О., Тимченко Н. А. Особливості формування самооцінки молодшого школяра. *Психологічні науки*. 2014. №2. С. 26–30.
7. Баркова Н. П., Аркаева Н. И. Изучение самооценки младших школьников. *Молодой ученый*, 2018. № 26. С. 148–153
8. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание. М.: Прогресс, 1986. 354 с.
9. Божович Л. И. Проблемы формирования личности. Хрестоматия / под ред. Д. И. Фельдштейна. М.: Институт практической психологии, 1997. 352 с.
10. Большой психологический словарь / под ред. Б. Г. Мещерякова, В. П. Зинченко. М.: 2003. 672 с.
11. Бороздина Л. В. Что такое самооценка. *Психологический журнал*. 2012. № 4. С. 99–100.
12. Боришевський М. Й. Особистість у вимірах самосвідомості. Суми: Еллада, 2012. 608 с.
13. Блонский П. П. Психология младшего школьника. М.: МПСИ, 2005. 325 с.
14. Возрастная и педагогическая психология / под ред. А. В. Петровского. М.: Педагогика, 1979. 362 с.

- 15.Выготский Л. С. Педагогическая психология: монография. Москва: АСТ, 2008. 321 с.
- 16.Выготский Л. С. Развитие высших психических функций в переходном возрасте . Москва: Говорящая книга, 2007. 282 с.
- 17.Гамезо М. В. Возрастная и педагогическая психология: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов. Москва: Педагогическое общество России, 2008. 154 с.
- 18.Давыдов В. В. Учебная деятельность: состояние и проблемы исследования. *Вопросы психологии*. 1991. № 6. С. 29–33.
- 19.Долгова В. И. Крыжановская Н. В., Грамзина Н. А. Исследования влияния самооценки на ситуативную тревожность младших школьников. *Научно-методический электронный журнал концепт*. 2015. №31. С. 46–50.
- 20.Дьяченко М. И. Личность, образование, самообразование, профессия: краткий психологический словарь. Москва: Наука, 1998. 386 с.
- 21.Дячук П. В. Формування самооцінки молодших школярів у навчальній діяльності: монографія. Умань: П.П. Жовтий О.О., 2016. 210 с.
- 22.Захарова А. В. Деятельностный подход к изучению самооценки. Таллин. 2006. 282 с.
- 23.Захарова А. В., Боцманова М. Э. Как формировать самооценку школьника. *Начальная школа*. 1992. № 3. С. 13–16
- 24.Захарова А. В. Психология формирования самооценки. Минск, 1993. 100 с.
- 25.Ижойкина Л. В. Самоконтроль и самооценка учебных действий школьников при организации урока окружающего мира. *Начальная школа*. М. 2013. №10. С. 24–27.
- 26.Ілляш С. Д. Самооцінка в молодшому шкільному віці та фактори, які її детермінують. Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць. *Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. К.: 2010. Т. 12. Ч. 2. С. 108–115.

27. Казаков В. Г. Самооценка и направленность личности. М.: Издательство ИПКИППОМО. 2012. 28 с.
28. Казанская К. О. Детская и возрастная психология : конспект лекций. Москва: А-Приор, 2010. 160 с.
29. Калашникова В. Н. Формирование адекватной самооценки учебной деятельности младшего школьника при использовании деятельностного метода обучения. *Молодой ученый*. 2018. № 6. С. 173–175.
30. Калюжна Є. М., Шевергіна М. В. Вплив самооцінки на успішність у молодшому шкільному віці. *Молодий вчений*. 2016. № 32. С. 559–563.
31. Камінська О. В. Детермінанти виникнення низької самооцінки в молодшому шкільному віці. *Теорія і практика сучасної психології*. 2020. №1. С 34–38.
32. Каракулина Т. А. Формирование самооценки младших школьников в условиях современного учебного процесса: монография. Москва: Москва, 1998. 208 с.
33. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. Київ: Думка, 1989. 608 с.
34. Костюк Г. С. Навчання і психічний розвиток учнів. Київ: Наукова думка, 1999. С. 19–32.
35. Крутецкий В. А. Психологические особенности младшего школьника. Хрестоматия по возрастной психологии: учеб. пособие, 2-е изд. М.: МПСИ, 2003. 400 с.
36. Кравченко Т. В. Життєві сценарії сім'ї та їхній вплив на соціальний розвиток особистості. *Педагогіка і психологія*. 2012. № 1. С. 62–64.
37. Кулагина И. Ю. Младшие школьники: особенности развития: монография. Москва: Эксмо, 2009. 256 с.
38. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. М., 1975. 380 с.
39. Липкина А. И. Самооценка школьника. М., 1999. 382 с.
40. Лісова С. Вплив самооцінки учнів на успішність навчального процесу. *Рідна школа*. 2000. № 12. С. 36–38

- 41.Марцинковская Т. Д. Диагностика психического развития детей. Пособие по практической психологии. М.: Линка-Пресс, 1997. 176 с.
- 42.Молчанова О. Н. Самооценка: Теоретические проблемы и эмпирические исследования: учебное пособие. М.: Флинта, 2010. 392 с.
- 43.Мухина В. С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество: ученик для студентов вузов. М.: Академия, 2009. 456 с.
- 44.Немов Р. С. Психология: учеб. пособие для студентов педагогических учебных заведений. Москва: Владос, 1998. 456 с.
- 45.Обухова Л. Ф. Возрастная психология: учеб. пособие для студентов пед. вузов. Москва: Юрайт, 2010. 143 с.
- 46.Пиаже Ж. Речь и мышление ребенка: монография. Москв: РИМИС, 2008. 448 с.
- 47.Психическое развитие младших школьников / В. В. Давыдова. М.: Педагогика, 2010. 160 с.
- 48.Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие / под. ред. Д. Я. Райгородский. Самара: БАХРАХ-М, 2011. 672 с
- 49.Рогов Е. И. Приемы развития внимания : учебное пособие. Москва: АСТ, 1998. 325 с.
- 50.Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. СПб.: Питер, 2011. 564 с.
- 51.Сергеева Б. В., Габелия Т. К. Педагогические условия формирования самооценки в младшем школьном возрасте. Чита: *Молодой ученый*, 2016. С. 9–12.
- 52.Спиркин А. Г. Сознание и самосознание. Москва: Политиздат, 1972. 303 с.
- 53.Троицкая И. Ю., Петрова Т. Н. Специфика самооценки в младшем школьном. *Молодой ученый*. 2017. №6. С. 207–209
- 54.Ушинский К. Д. Человек как предмет воспитания. Москва: Фаир-Пресс, 2005. 198 с.
- 55.Феннел М. Как повысить самооценку. Москва: АСТ, 2005. 288 с.

- 56.Фридман Л. М. Психология воспитания. Книга для всех кто любит детей. М.: Сфера, 2000. 342 с.
- 57.Цукерман Г. А., Венгер А. Л. Развитие учебной самостоятельности. М., ОИРО, 2010. 432 с.
- 58.Чайкіна С. В. Особливості формування самооцінки молодших школярів. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2013. №2. С. 223–230.
- 59.Чеснокова И. И. Проблемы самосознания в психологии. М.: Наука, 1997. 144 с.
- 60.Эльконин Д. Б. Избранные психологические труды. М.: Педагогика, 1989. 560 с.

ДОДАТОК А

**Дослідження самооцінки за методикою Дембо-Рубінштейн
(в модифікації А.М. Прихожан)**

Дана методика заснована на безпосередньому оцінюванні (шкалюванні) школярами низки особистих якостей, таких як здоров'я, здібності, характер та ін. Обстежуваним пропонується на вертикальних лініях відзначити знаками рівень розвитку у них цих якостей (показник самооцінки) та рівень домагань. Рівень розвитку цих якостей, який би задовольняв їх. Кожному випробуваному пропонується бланк методики, що містить інструкцію та завдання.

Хід роботи:

Випробуваному видається бланк, у якому зображено сім ліній, висота кожної – 100 мм, із зазначенням верхньої, нижньої точок і середини шкали. При цьому верхня і нижня точки відзначаються помітними позначками, середина ледь помітною рисою.

Методика може проводитися як фронтально – з цілим класом (або групою), так і індивідуально. Під час фронтальної роботи необхідно перевірити, як кожен учень заповнив першу шкалу. Треба переконатися, чи правильно використовуються запропоновані значки, відповісти на запитання. Після цього випробуваний працює самостійно. Час, що відводиться заповнення шкали разом із читанням інструкції, 10—12 хв.

Обробка та інтерпретація результатів

Обробка проводиться за шістьма шкалами (перша, тренувальна – «здоров'я» – не враховується). Кожна відповідь виражається у балах. Як зазначалося раніше, довжина кожної шкали 100мм, відповідно до цього відповіді школярів отримують кількісну характеристику (наприклад, 54мм = 54 бали).

1. По кожній із шести шкал визначити:

а. рівень домагань – відстань мм від нижньої точки шкали («0») до знака «Х»;

б. висоту самооцінки – від «0» до знака «-»;

с. значення розбіжності між рівнем домагань і самооцінкою - відстань від знака «х» до знака «-», якщо рівень домагань нижче самооцінки, він виражається негативним числом.

2. Розрахувати середню величину кожного показника рівня домагань та самооцінки по всіх шести шкалах.

Рівень домагань

Норму, реалістичний рівень домагань, характеризує результат від 60 до 89 балів. Оптимальний – порівняно високий рівень – від 75 до 89 балів, що підтверджує оптимальне уявлення про свої можливості, що є важливим фактором особистісного розвитку.

Результат від 90 до 100 балів зазвичай засвідчує нереалістичне, некритичне ставлення дітей до своїх можливостей.

Результат менше 60 балів свідчить про занижений рівень домагань, він індикатор несприятливого розвитку особистості.

Висота самооцінки

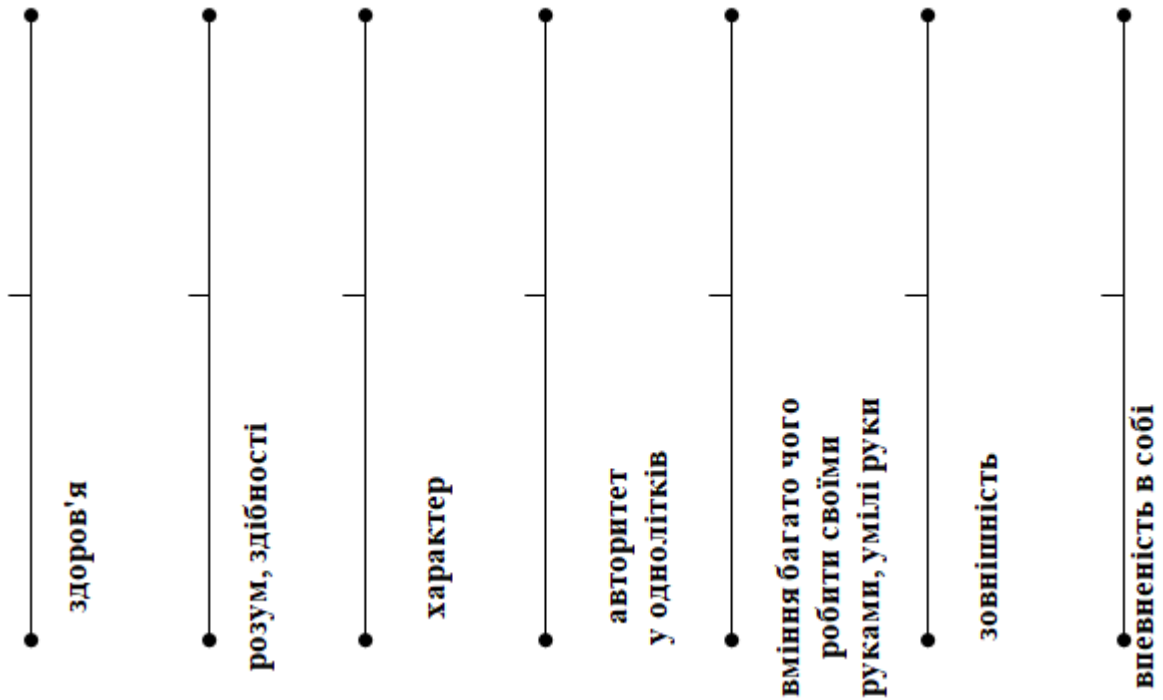
Кількість балів від 45 до 74 («середня» та «висока» самооцінка) засвідчують реалістичну (адекватну) самооцінку.

Кількість балів від 75 до 100 і вище свідчить про завищену самооцінку та вказує на певні відхилення у формуванні особистості. Підвищена самооцінка може підтверджувати особистісну незрілість, невміння правильно оцінити результати своєї діяльності, порівнювати себе з іншими; така самооцінка може вказувати на суттєві спотворення у формуванні особистості — «закритості для досвіду», нечутливості до своїх помилок, невдач, зауважень та оцінок оточуючих.

Кількість балів нижче 45 вказує на занижену самооцінку (недооцінку себе) та свідчить про крайнє неблагополуччя у розвитку особистості. Ці учні становлять «групу ризику», їх зазвичай мало. За низькою самооцінкою можуть ховатися два абсолютно різні психологічні явища: справжня невпевненість у

собі та «захисна», коли декларування (самому собі) власного невміння, відсутності здібності тощо дозволяє не докладати жодних зусиль.

Стимульний матеріал

ДОДАТОК Б**Методика «Сходишки» (Т.Д. Марцинковська)****Процедура проведення:**

Дитині дають листок з намальованими на ньому сходами і пояснюють значення сходів. Важливо простежити, чи правильно зрозуміла дитина ваше пояснення. У разі потреби треба повторити його. Після цього ставлять запитання, відповіді записують.

Інструкція

«Подивися на ці сходи. На сходинку вище (показують) ставлять хороших дітей, чим вище – тим краще діти, а на найвищій сходинці – найкращі діти. На сходинку нижче ставлять не дуже хороших дітей (показують), ще нижче – ще гірше, а на найнижчій сходинці – найгірші діти. На яку сходинку ти сам себе поставиш? А на яку сходинку тебе поставить мама? Батько? Вчитель?».

Аналіз результатів

Насамперед, звертають увагу, на яку сходинку дитина сама себе поставила. Вважається нормою, якщо діти цього віку ставлять себе на сходинку «дуже хороші» і навіть «найкращі» діти. У будь-якому випадку, це повинні бути верхні сходинки, так становище на будь-якій з нижніх сходинок (а вже тим більше на нижній) говорить не про адекватну оцінку, а про негативне ставлення до себе, невпевненість у власних силах. Це дуже серйозне порушення структури особистості, яке може призвести до депресій, неврозів.

Про ставлення батьків до дитини та їхні вимоги говорять відповіді на питання про те, де їх поставлять дорослі — тато, мама, вихователька. Для нормального самовідчуття, яке пов'язане з появою почуття захищеності, потрібно, щоб хтось із дорослих поставив дитину на найвищу сходинку.

Дитина може поставити себе на другу сходинку зверху, а мама чи інша людина з рідних ставить її на найвищу сходинку. При цьому діти говорять про те, що я не найкращий, балуюся іноді. Але мама мене поставить сюди, адже вона мене любить. Відповіді такого типу свідчать про те, що дитина впевнена в

любіві рідних і почувається захищеною, що необхідно для нормального розвитку в цьому віці.

Стимульний матеріал

